İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 22, 2013, s. 157-186.

HUKUKÎ SERBEST ALAN: MUBAH
(Klasik Yaklaşım ve Şâtıbî Örneği)

Yrd. Doç. Dr. Emrullah DUMLU*

FREE LEGAL AREA: MUBAH
(Classical Approach and the Sample of Shatibi)

Abstract: Mubah is one of the most important problems of provision issue regulating actions of obligant. Mubah, which is fixed by the liberation of God, is a legal term of fiqh used for free legal sphere presented freedom of act to the obligant. Shatibi analysed this free sphere theory which scholars of methodology comparatively tackled in a parochial framework, with an expansive and original point of view. Shatibi used the term of Mubah equivocally. First, Mubah means that it is permissible to leave and be left optional, the latter Mubah means that it is used for this one 'the term of the there is no problem/sin about it'. Shatibi analysed the first kind of Mubah both structural point and the aspect of its serving for a base. In this study it was tackled about the theory of Mubah both the perspective of classical methodology scholars and the approach of Shatibi who is a philosopher of methodology.

GİRİŞ

Usul âlimlerince geliştirilen hüküm teorisi, nev'-i şahsına münhasır bir mahiyet arz eder. Hüküm konusu klasik usul geleneğinde teklîfî ve vaz'î hüküm olmak üzere iki kısımda incelenir. Usulcüler teklîfî hükmü; «Şâri'in, mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut onu yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır."[1] şeklinde tanımlarlar.

Teklîfî hüküm kategorisinde incelenen mubah dışındaki hükümler (vacip, mendup, haram, mekruh) gücü ve bağlayıcılığı farklılık arz eden emir veya yasak şeklindeki bir talep neticesinde oluşmuşlardır. Mubah ise Şâri'in muhayyer bırakması ile sabit olmuş olup, yapılması veya yapılmaması mükellefe bırakılmış bir hükümdür.

Klasik usul geleneğinde mubah için yapılan tanımlarda, kısmî ifade farklılıkları olmakla birlikte vurgulanmak istenen ana tema hemen hemen aynıdır. Mubah başlığı altında incelenen problemler de benzer problemlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, mubah için ortaya konan genel yaklaşımdan farklı, özgün ve en kapsamlı bakış açısı sunan âlim, Şâtıbî'dir. (ö.790/1388) Bir usul felsefecisi olan Şâtıbî,

* Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Kısmî ifade farklılıkları olmakla beraber bkz. Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl,* thk: Hamza b. Züheyr Hafız, Medine, ts., I, 210; Hallaf, Abdülvehhâb, *İlmu usuli'l-fıkh*, İstanbul, 1388/1968, s. 101; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh,* İst., ts. (Dersaadet), s. 26.

mubahı hem tikel hem de tümel açıdan ele alarak özgün bir mubah teorisi ortaya koymuştur.

Şâtıbî'den çok önce yaşamış olan İbn Hazm, (ö.456/1064) mubahı; mutlak, mendup ve mekruh olmak üzere üç kısma ayırmaktadır.[2] Yapılan tasnifte mutlak mubah, meselenin tikel açıdan, mekruh ve mendup mubah ise tümel açıdan ele alındığı izlenimini vermektedir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla, İbn Hazm'ın konuya ilişkin sunduğu kısa malumat, Şâtıbî'nin ortaya koyduğu kapsamlı perspektifin özgün olarak ifade edilmesine mani olacak düzeyde net değildir.

Bir tespit çalışması olan bu makalede mubah teorisi, başka bir ifadeyle, hukukî serbest alan teorisi incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın asıl amacı, Şâtıbî'nin mubah yaklaşımını incelemektir. Bu amacı daha iyi gerçekleştirebilmek düşüncesiyle öncelikle usul geleneğinde mubah için yapılmış tanımlamalar ve mubahla ilgili meseleler ele alınmış akabinde de Şâtıbî'nin mubah teorisi ayrıntılı olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Pozitif hukuktaki boşluk kavramına kısmen benzerlik arz eden *af mertebesi* ise başlı başına farklı bir çalışmayı gerektirdiği düşüncesiyle ele alınmamıştır

1. Mubah Kavramı

'B-v-h'[3] kökünden türetilen ve 'mutlak anlamda müsaade etmek, izin vermek' anlamına gelen ibâhanın[4] ism-i mef'ûlü olan mubah, kelime anlamı itibariyle "müsaade edilmiş, izin verilmiş, serbest bırakılmış" anlamlarını taşımaktadır.

Mubah kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de geçmez. Hadislerde ise 'b-v-h' kökünden türetilmiş 'ebâha' ve 'istebâha' fiilleri ile birlikte nadiren de olsa isim türevlerine[5] rastlanır.

Erken dönem fıkıh müelliflerinin eserlerinde mubah, can ve mal dokunulmazlığının kaldırıldığı bazı durumları ifade etmek için kullanılmıştır.[6] Fıkıh kitaplarında özellikle can dokunulmazlığının kaldırıldığı yahut olmadığı durumları ifade etmek üzere 'mubahu'd-dem' ifadesine sıkça rastlanmaktadır.[7]

Usul-i fıkha özgü bir terim hüviyetine kavuşmasıyla birlikte mubahın mahiyetini belirlemek amacıyla -kısmî farklılıklar içeren- pek çok tanım yapılmıştır. Bahse konu kavramın mahiyetini daha iyi yansıtacağı düşüncesiyle yapılan tanımlardan bazılarına yer vermek istiyoruz.

---

2 Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sadi, *el-Muhallâ,* Mısır, ts., (Matbaatü'n-Nahda?), I, 63.

3 "b-v-h" sözlükte "açık olmak, açığa çıkarmak, sırrı ortaya çıkarmak" anlamlarına gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arap,* Kâhire, ts. (Dâru'l-Meârif), I, 384, "b-v-h" maddesi; Zebîdî, Seyyid Muhammed Murteza el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs,* Kuveyt, 1965, VI, 323, "b-v-h" maddesi.

4 İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, *Kitâbü'l-hudûd fi'l usûl,* Beyrut, 1999, s. 137; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamûsu,* İstanbul, ts. (Bilmen Yay.), I, 33.

5 Bkz. Wensinck, A. J, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- hadîsi'n-nebevî, Leyden, 1936, I, 231, "b-v-h"* maddesi.

6 Dönmez, İbrahim Kâfî, "Mubah", *DİA*, XXX, 341. Karşılaştırmalı olarak bkz. Şeybânî, Muhammed b. Hasan, es-*Siyerü'l-kebîr,* thk: Ebu Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmaîl eş-Şâfiî, Beyrut, 1417/1997, I, 134; Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Siyeri'l kebîr,* Beyrut, 1417/1997, I, 195, II, 7.

7 Bir örnek için bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût,* thk: Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Beyrut, 1421/2001, X, 72 vd.

Hanefî Cessâs (ö. 370/981), mubahı şöyle tanımlamaktadır: "*Yapılmasında sevabın terk edilmesinde günahın hak edilmediği fiildir.*"[8]

Şafiî usulcülerinden İbn Fûrek (ö. 406/1015) ise "*İbâha alanında yer alan bir şeyin işlenmesi veya terk edilmesine özel olarak yergi ya da övgüde bulunmaksızın muhatabı onu yapıp yapmamakta serbest bırakmadır.*"[9] ifadeleriyle tanımlamaktadır.

Cüveynî (ö. 478/1085) ise şöyle bir tanım yapmıştır: *"Şâri'in, herhangi bir zorlama olmaksızın yapma ve yapmama konusunda serbest bıraktığı şeydir."*[10]

Keşfü'l-esrâr sahibi Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), mubahın türediği ibâhayı *"Yapmak ve yapmamak arasında serbest bırakmak."*[11] şeklinde tarif etmektedir.

Gazzâlî (ö. 505/1111) *Müstasfâ*'da, önce mubaha ilişkin bazı tanımları ele alarak irdelemekte sonra da kendi tanımını sunmaktadır. O, *"mubah, terk edilmesi ve yapılması eşit olan şeydir"* şeklindeki tanımın; hem çocuk, deli ve hayvan hem de Allah'ın fiilleri ile geçersiz hale geleceğini iddia etmektedir. Zira Allah'ın fiillerinden pek çoğunun işleme ve terk etme ciheti bizim açımızdan eşit olmakla birlikte, yapma ve terk etme Allah hakkında kesinlikle eşittir. Aynı şekilde dinî bildirimden önce fiillerin, yapma ve terk etme ciheti eşit olduğu halde bunların hiçbirine mubah denilmez.[12] Görüleceği üzere Gazzâlî zikri geçen tanımı, kapsamına girmeyen şeyleri de içerdiği gerekçesiyle geçerli bir tanım saymamaktadır.

Yukarıdaki tanıma mezkûr eleştirisini yapan Gazzâlî'nin kendisi şöyle bir tanım yapmaktadır. *"Mubah, yapan veya terk eden için herhangi bir övgü ya da yergi söz konusu edilmeksizin, yapılması ve terk edilmesi hususunda Allah'ın izin verdiği şeydir."* Bir başka tanımı da şöyledir: *Mubah, dinin yapılması ve terk edilmesi durumunda bir zarar ve yararın olmadığını belirttiği şeydir."*[13] Gazzâlî, bu son tanımla, mubahın bir masiyet işlemek suretiyle terk edilmesi durumunu tanım dışı bırakmaya çalıştığını ifade etmektedir. Çünkü masiyet işleyerek mubahı terk eden kişi, bu durumda mubahı terk ettiği için değil masiyet işlediği için zarar görecektir.[14]

Âmidî (ö. 631/1233) de, Gazzâlî gibi önce isabetli bulmadığı bazı tanımları ele alarak bunların eksik yönlerine işaret etmekte sonra da kendince uygun olan tanımı açıklamaktadır. Nitekim Âmidî, kime ait olduğunu belirtmediği *"kişinin yapma ve terk etme arasında dinen serbest bırakıldığı fiil."* şeklindeki tanımı, 'seçimli kefâretleri de içerdiği gerekçesiyle eksik bulmaktadır. Zira seçimli kefâretlerde kefâret yükümlüsü de, yapma ve terk etme arasında muhayyerdir. Fakat alterna-

8 Cessâs, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl,* Thk: Uceyl Casim en-Nemşî, Kuveyt, 1414/1994, II, 91.
9 İbn Fûrek, a.g.e, s. 137.
10 Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meânî Abdullah b. Abdullah Yusuf, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh,* thk: Abdulazîm ed-Dîb, Katar, ts, I, 313.
11 Buhârî, Alâüddîn Abdülaziz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr alâ Usûl-i Fahri'l-İslâm el-Pezdevî,* Beyrut, 2009, I, 181.
12 Gazzâlî, a.g.e., I, 214
13 Gazzâlî, *a.g.e.,* I, 214.
14 Gazzâlî, *a.g.e,* I, 214.

tiflerden birisini yaptığında bu fiil mubah değil vacip olmaktadır.[15] Âmidî, geniş zamanlı bir ibadet olan namazın ilk vaktinde kılınıp kılınmaması durumunun da aynı mahiyette olduğunu ifade etmektedir. Zira mükellef, namazı ilk vaktinde kılmak ile kılma düşüncesiyle vakit içinde sonraki bir ana ertelemek arasında serbest bırakılmış olmakla birlikte namaz mubah değil vaciptir.[16]

Âmidî, yine kime ait olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmadığı *"sevap ve cezayı hak etmeme noktasında iki tarafı eşit olan şeydir"* şeklindeki mubah tanımının da, Allah'ın fiilleri ile bozulacağını söylemektedir. Zira Allah'ın fiilleri bu nitelikte olmakla birlikte mubah olarak nitelenmemişlerdir.[17]

Görüleceği üzere Âmidî, zikredilen her iki tanımı da mubah kapsamına girmeyen şeyleri kapsadığı yani ağyârını mâni' olmadığı gerekçesiyle yetersiz bulmaktadır.

Âmidî, *"mubah; yapma ve terk etme durumunda failine ahirette bir zarar veya bir yarar sağlamayacağı bildirilen veya işaret edilen şeydir"* şeklindeki tanımın ise kapsamında olan şeyleri içermediğini yani efrâdını câmi' olmadığını söylemektedir. Çünkü dünya ve ahiret yararı ve zararının eşit olduğu bildirilmiş yahut sem'î/naklî delil ile işaret edilmiş olmakla birlikte Şâri tarafından işlenmesi ve terk edilmesi tercihe bırakılmış fiil bu tanımın kapsamından çıkar. Hâlbuki yapılması ve terk edilmesi bir zarar içerse de bu fiil mubahtır.[18] Âmidî'ye göre mubah için yapılmış olan bu tanım tüm yönleriyle mubahı içine almamaktadır.

Yukarıdaki tanımları nakledip zikredilen şekilde eleştirilerini yapan Âmidî, kendisine göre en uygun tanımı şöyle ifade etmektedir: "*Semî/naklî delilin, Şâri'in hitabı aracılığıyla, yapılması veya terki arasında herhangi bir tercih söz konusu edilmeksizin serbest olduğuna delalet ettiği şeydir.*" [19]

Son dönem âlimlerinden Şevkânî (ö. 1250/1834) ise, *"Yapılması da yapılmaması da övülmeyen fiildir."*[20] şeklinde bir tanım yapmaktadır. Bu anlamıyla mubah, fâile, söz konusu fiili işlemenin ve işlememenin kendisine herhangi bir zararının olmadığı bildirilen fiil[21] anlamını taşımaktadır.

Nakledilen tanımlarda kullanılan ifadeler farklı olsa da vurgulanmak istenen temanın aynı olduğu dikkati çekmektedir. Tanımlardan hareketle mubahın şu boyutları bünyesinde barındırdığı söylenebilir:

a. Mubah, Şâri'in tahyîri/muhayyer bırakması ile sabit olmuş bir hükümdür. Dolayısıyla mubah hükmünün bir kaynağı bir de muhatabı yani bu hükümden yararlanan vardır: Şâri' ve insan.

---

15 Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm,* Riyâd, 1424/2003, I, 165.
16 Âmidî, a.g.e, I, 165.
17 Âmidî, a.g.e, I, 165.
18 Âmidî, *a.g.e.*, I, 165.
19 Âmidî, a.g.e, I, 165,166.
20 Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l- hakkı min ilmi'l-usûl,* thk: Ebu Hafs Sami b. el-Arabî el-Eserî, Riyad, 1421/2000, I, 75.
21 Şevkânî, a.g.e, I, 75.

b. Bahse konu hüküm, iki kutuplu bir hükümdür: Yapma ve terk etme.

c. Bu iki kutba endeksli bir övgü ya da yergi söz konusu değildir.

d. Yapma ve terk etme kutuplarından birini tercih hakkı muhataba yani insana bırakılmıştır.

Bu nitelikler dikkate alındığında şöyle bir tanım yapmak mümkündür:

"*Mubah, Şâri' tarafından herhangi bir tercih söz konusu edilmeksizin yapılması ve terk edilmesi muhatabın tercihine bırakılmış fiildir.*"

Fıkıh kitaplarında bazı kavramlar mubahla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Şevkânî bu kavramların, "helal", "câiz" ve "mutlak" olduğunu[22] ifade etmektedir. Ancak helal, haramın karşıtı olduğu için haram dışında kalan diğer durumları, yani mubahın yanı sıra vacip, mendup ve tenzîhen mekruhu da kapsadığı için mubaha nispetle daha kapsamlıdır.[23] Yine câiz de helal ile eş anlamlı olup, haramın dışında kalan durumları yani mubahın yanında vacip, mendup ve mekruhu da kapsayacak şekilde kullanılabildiği için mubahtan daha kapsamlıdır.[24]

2. Mubahla İlgili Bazı Meseleler

2.1. Mubah Teklîfî Bir Hüküm müdür?

Usul âlimlerinin çoğunluğu hükmü, 'teklîfî ve vaz'î' olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutmuşlardır. Bu tasnifte mubah, 'teklîfî hüküm' içerisinde mütalaa edilmiş olmakla birlikte bu hükmün teklîfî hükümlerden olup olmadığı tartışmalı bir konudur.

İslam âlimlerinin kahir ekseriyeti teklifin mahiyetinden hareketle mubahın teklîfî bir hüküm olmadığını savunurlarken, Ebu İshak el-İsferâyinî (ö. 418/1027) aksi yönde bir kanaat ortaya koymuştur. Usul eserlerinde her iki yaklaşımın teorik altyapısına ilişkin pek çok değerlendirme mevcuttur. Sonraki dönem usulcüleri bir yandan çoğunluğun görüşünü teklifin mahiyetinden hareketle temellendirmeye çalışırlarken, diğer taraftan da Ebu İshak el-İsferâyinî'nin konuya farklı açıdan baktığını dolayısıyla mezkûr görüş ayrılığının aslî değil lafzî olduğunu ispata çalışmışlardır.

Hüküm kategorisinde yer alanlardan bir kısmının 'teklîfî hüküm' olarak isimlendirilmesi bunların mükelleflere bir takım külfetler yüklemesi gerekçesine dayanmaktadır.[25] Hal böyle olmakla birlikte teklîfî hüküm kategorisinde yer alan hükümlerin hepsinin mezkûr nitelikte olup olmadığı tartışma konusudur. Diğer tartışmaları bir tarafa bırakarak konumuz olan mubahın teklîfî bir nitelik taşıyıp taşımadığına teklifin mahiyetinden hareketle kısaca işaret etmek istiyoruz. Bu amaçla da konuya ışık tutacağı düşüncesiyle sözlükte 'meşakkat' anlamına gelen 'külfet' kelimesinden türetilmiş[26] olan teklife ilişkin birkaç tanıma yer vereceğiz.

22 Şevkânî, a.g.e, I, 75.
23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, "Mubah", DİA, XXX, 342.
24 Dönmez, "Mubah", *DİA*, XXX, 342.
25 Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth, "Hüküm", DİA, XVIII, 467.
26 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 101; Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah eş-Şâfiî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh*, Kuveyt, 1413/1992, I, 341.

Ebû Bekir el-Bâkıllânî (ö. 403/1013) şöyle bir tanım yapmaktadır: "*Teklif; yapılmasında külfet/meşakkat bulunan bir şeyi emretmek, yapılmamasında külfet bulunan bir şeyi ise yasaklamaktır.*"[27] Cüveynî, bu tanımdaki iki cümlenin "*bünyesinde külfet bulunan bir şeyin yapılmasını istemek*"[28] şeklinde birleştirilebileceğini söylemektedir. O, kendine göre en güzel tanımın '*külfet/meşakkat içeren bir şeyle sorumlu tutmak*'[29] şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bir başka tanım da şöyledir: "*Teklif edenin mükelleften kendine meşakkat veren bir şeyi yapmasını istemesidir.*"[30] Görüleceği üzere, kullanılan ifadeler farklı olsa da yapılan tanımlarda teklifin bünyesinde bir meşakkat taşıdığı ortak nokta olarak öne çıkmaktadır.

Zerkeşî (ö. 794/1392), "külfet ve meşakkate vurgu yapan" teklife ilişkin birkaç tanım naklettikten[31] sonra şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "*Teklif, haram ve vacibi kesin olarak içerir. Mubahı -Ebu İshak el-İsferâyinî aksi kanaatte olmakla birlikte- kesin olarak içermez. Mendup ve mekruhu içerdiği hususu ise ihtilaflıdır.*"[32]

Gazzâlî, teklif ve mubahın mahiyetinden hareketle, konuyu biraz daha açarak meseleyi incelemekte ve şöyle demektedir: "*Eğer teklif, yapılmasında külfet bulunan bir şeyi istemekten ibaret ise bu durum mubahta yoktur. Şayet mubah kavramıyla serbest bırakıldığı ve izin verildiği din tarafından bilinen şeyler kastedilirse bu takdirde mubah da bir tekliftir. Eğer mubah ile dinden olduğuna inanmakla mükellef tutulan bir şey kastediliyorsa, mubah da teklif edilmiş demektir. Ancak bu teklif, bizzat ibâhanın kendisi ile değil, imanın aslı iledir. Ebu İshak el-İsferâyînî, bu son te'vilden hareketle mubahı teklif kapsamında kabul etmiştir.*"[33]

Mubahın teklife dâhil olup olmadığı konusunu müstakil bir başlık altında ele alan Âmidî, Ebu İshak el-İsferâyinî dışındaki tüm âlimlerin mubahın teklife dâhil olmadığı kanaatinde olduklarını nakletmektedir.[34] Âmidî, tarafların konuya farklı açılardan yaklaştıklarını gerekçe göstererek bu ihtilafın tamamen lafzî bir mahiyet arz ettiğini söylemekte ve akabinde de şu açıklamayı yapmaktadır:

"*Mubahın teklife dâhil olmadığını savunanlar teklifin, içinde külfet ve meşakkat barındıran bir talep neticesinde oluştuğunu, mubahta ise talep ve külfetin olmayıp yapma ve terk etme arasında serbest bırakılma durumunun söz konusu olduğu noktasından hareket etmektedirler. Mubahın teklife dâhil olduğunu savunanlar ise fiilin*

27 Bkz. Cüveynî, a.g.e, I, 101.
28 Cüveynî, a.g.e, I, 101.
29 Cüveynî, a.g.e, I, 101.
30 Zerkeşî, bu tanımı İbn Sürâka'nın *Usul-i fıkh* adlı eserinde bir kısım İslam âlimine atfen zikrettiğini ifade etmektedir. (Zerkeşî a.g.e, I, 341).
31 Zerkeşî'nin naklettiği tanımlardan birisi şöyledir: "*Teklif, teklif edenin mükelleften kendisine meşakkat veren bir şeyi yapmasını istemesidir.*" (Zerkeşî, a.g.e, I, 341).
32 Zerkeşî, a.g.e, I, 341; *Mendup* ve *mekruha* ilişkin ihtilaf için bkz. Şevkânî, a.g.e, I, 72; Molla Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi' fî usûli'l-şerâ'i',* Thk: Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, 1427/2006, I,259-261; Mehmet Seyyid (Seyyid Bey) *Usul-i fıkıh (Medhal),* İstanbul 1333, s. 79.
33 Gazzâlî, *a.g.e,* I, 243.
34 Âmidî, *a.g.e,* I, 169; Ayrıca bkz. Güleç, Hasan, "Mubah", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* VIII, İzmir, 1994, s. 122. (ss.121-129)

aslından değil mubah olduğuna inanmanın gerekliliği açısından hareket edip bu gerekliliğin de teklif hitabından doğduğunu savunmaktadırlar."[35]

Nakledilen görüşlerden de anlaşılacağı üzere teklif, *'meşakkat içeren bir şeyle sorumlu tutmak'* demek olduğuna göre, mubahın teklîfî bir hüküm olduğunu söylemek pek makul görünmemektedir. Zira yapısal olarak tercihli bir yetkiyi ifade eden mubahta meşakkat içeren bir şeyle sorumlu tutma durumu söz konusu değildir. Usul âlimlerinin teklîfî hüküm kategorisinde yer alan hükümler için sundukları teorik altyapı mubahın diğer hükümlerden farklılığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim onlar yapılması istenen fiilleri, talebin kesin ve bağlayıcı olması halinde *vacip,* bu nitelikte olmaması durumunda *mendup,* yapılmaması istenen fiilleri, talebin kesin ve bağlayıcı bir mahiyet arz etmesi halinde *haram,* bu nitelikte olmaması halinde *mekruh,* yapılıp yapılmaması serbest bırakılan fiilleri ise *mubah* terimiyle ifade etmişlerdir. Hanefiler, bu tasnifte yere alan vacibi; farz ve vacip, mekruhu da; tahrîmen ve tenzîhen mekruh olmak üzere iki kısımda mütalaa etmişlerdir.

Ortaya konan bu teorik altyapıdan mubahın diğer hükümlerden farklı bir yapıya sahip olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira tasnifte yer alan mubah dışındaki hükümler gücü ve bağlayıcılığı farklılık arz eden bir talep neticesinde oluşmuş iken mubah işlenmesi ve terki tercihe bırakılmış bir hüküm olarak dikkati çekmektedir. Hâl böyle olmakla birlikte usul âlimlerinin mubahı teklîfî hüküm kategorisinde mütalaa etmiş olmaları, onların mubahı yükümlülük içeren bir hüküm kabul ettiklerinden değil, tasnifte yer alan hükümlerin çoğunluğunun bu nitelikte olması ve yapılan tasvirin genel karakteriyle alakalıdır.[36] Nitekim teklifin mezkûr yapısını esas alan son dönem âlimlerinden bazıları mükellefi muhayyer bırakıp herhangi bir külfet yüklemeyen mubahı ayrı bir kısım saymış ve hüküm için; *teklîfî, tahyîrî* ve *vaz'î* olmak üzere üçlü bir tasnif[37] yapmışlardır.

2.2. Mubah Şer'î Bir Hüküm müdür?

Usul geleneğinde ele alınan konulardan biri de mubahın şer'î bir hüküm olup olmadığı meselesidir. Bu konu İslam hüküm silsilesi içerisinde mubah adında bir hükmün varlığı veya yokluğu noktasında yoğunlaşmaktadır.

Mutezile'ye mensup bazı âlimler dışında usulcülerin kahir ekseriyeti, mubahın şer'î bir hüküm olduğu konusunda ittifak halindedirler.[38] Usul-i fıkıh eserlerinde mubahın şer'î bir hüküm olmadığı düşüncesi Mu'tezilî Kâ'bî (ö. 319/911) ve taraftarlarına nispet edilmektedir. Kâ'bî, düşüncesini şöyle temellendirmektedir: Mubah, bir şeyin yapılması veya terk edilmesinden mesuliyeti/sıkıntıyı kaldırma

35 Âmidî, a.g.e, I, 169; Benzer bir değerlendirme için bkz. Râzî, Fahruddîn Muhammed b. Ömer el-Hüseyn, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh,* tkh: Cabir Feyyâd el-Alvânî, , y.y., ts., (Müessesetü'r-Risâle), II, 212.

36 Bkz. Şevkânî, *a.g.e.*I, 73; Mehmet Seyyid, *Usul-i fıkh*, s. 79; Hallaf, a.g.e., s. 102; Beyânûnî, Muhammed Ebu'l-Feth, *el-Hükmü't-teklîfî fi'ş-şerîati'l-İslâmiyye,* Dımaşk, 1409/1988, s. 53 vd., Dönmez, "Mubah", DİA, XXX, 341.

37 Bir örnek için bkz. ez-Zâhidî, Senâullah, *Telhîsu'l-usûl,* Kuveyt, 1414/1994, s. 27 vd.

38 Bkz. Amidî, *a.g.e.*, I, 166.

dışında herhangi bir anlam ifade etmemektedir. Bu durum ise dinî bildirimden önce sabit olup sonrasında da aynen devam etmektedir. Dolayısıyla mubah diye isimlendirilen şer'î bir hüküm söz konusu değildir. [39] Ayrıca mubah denilen şey, kendisiyle haramın terk edildiği şeydir. Haramın terki ise vaciptir. Dolayısıyla mubah, haramın terki olması cihetiyle vaciptir.[40]

Mubahın şer'î bir hüküm olduğu kanaatinde olanlar ise, kendilerinin kabul ettikleri ibâhanın, Kâ'bî'nin dinî bildirim öncesi sabit olup sonrasında da devam ettiğini iddia ettiği yapma ve terkten sıkıntıyı kaldırma şeklindeki ibâha olmadığını savunmaktadırlar. Zira bu âlimler, kendilerinin kabul ettikleri ibâhanın dinî bildirim öncesi sabit olmayıp Şâri'in hitabı ile sabit olan ibâha olduğunu iddia etmektedirler.[41] Bu kanaatte olan usul âlimlerine göre mubah, haramın terkinden daha hususi bir şeydir. Zira mubahı işlemek haramın terkini gerektirir ancak haramın terki her zaman mubahı işlemeyi gerektirmez. Çünkü haramın terki, bazen vaciple bazen mendupla hatta bazen de mekruhla gerçekleşir. Haramın terki sadece mubah olmayacağı için mubah haramın terkinin gerçekleştiği şeylerden sadece birisi olur. Bu durumda hem mubah hem de mekruh haramın terki için birer vesiledir. Vacip için birçok vesile vardır. Mubah bu vesilelerden sadece bir tanesidir. Bu itibarla sadece mubahın vacibe tahsis edilmesi ile mubah belirli hale gelmeyeceği için Ka'bi'nin görüşünün bir anlamı yoktur.[42]

Aslında derin görüş ayrılığı şeklinde görünen bu tartışmanın temeli, hüsün ve kubuh meselesine dolayısıyla dinî bildirim öncesi yükümlülük ve buna bağlı olarak sorumluluğun bulunup bulunmadığına dayanmaktadır.[43] İslam âlimlerinin çoğunluğu din gelmeden önce asıl olanın mubahlık olduğunu savunurken, bir kısım İslam âlimi ise özel bir delil bulunmadıkça bir şeyin hükmünün bilinemeyeceğini, böyle bir delil de bulunmadığına göre asıl olanın yasaklık olduğunu savunmaktadırlar. Diğer bazı âlimler, bu durumda görüş açıklanamayacağını savunurken bazıları da faydalı şeylerde iznin, zararlı şeylerde ise yasaklığın esas olduğu kanaatini taşımaktadırlar. Dinî bildirim sonrası eşyada asıl olanın ibâha olduğu konusunda ise ittifak vardır.[44]

Usulcüler, mezkûr perspektiften hareketle dinî bildirim öncesini de sonrasını da kapsayan genel bir ibâha teorisi geliştirmişler ve bu minvalde ibâhayı iki kategoride ele almışlardır: İbâha-i asliyye ve ibâha-i şer'iyye.

İbâha-i asliyye; dinî bildirim öncesi sabit olan ibâhadır ki, bu ibâha hesaba

39 Âmidî, a.g.e, I, 166.

40 Cüveynî, a.g.e, I, 294; Râzî, a.g.e, I, 207; İsnevî, Cemâlüdddîn Abdurrahîm, *Nihâyetü's-sûl şerhü Minhâci'l-vusûl fî ilmi'l-usûl,* Beyrut, 1420/1999, s. 53.

41 Âmidî, a.g.e, I, 166; el-Îcî, 'Adudü'l-Mille ve'd-Dîn Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhü'l-Adud alâ Muhtasari müntehe'ssû'l,* Beyrut, 1421/2000, s. 86.

42 İsnevî, a.g.e, s. 53.

43 Bkz. Dönmez, "Mubah", DİA, XXX, 342.

44 Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, II, 1157 vd.; Seyyid Bey, Usul-i fıkh, s. 79, 80.

çekilmenin olmaması anlamındadır. *İbâha-i şer'iyye* ise, Şâri'in hitabı ile sabit olan ibâha olup, 'tahyir'/muhayyer bırakma anlamındadır.[45]

Yukarıda görüşü nakledilen Âmidî'nin de ifade ettiği üzere, aslında mubahın şer'î bir hüküm olup olmadığı konusunda görüş beyan edenler meseleye farklı noktalardan bakmaktadırlar. Şöyle ki, mubahın şer'î bir hüküm olmadığını söyleyen Kâ'bî ve takipçileri, meseleye mensup oldukları Mu'tezilî mezhebinin dinî bildirim öncesi yükümlülük ve buna bağlı olarak sorumluluğun olup olmadığı perspektifinden bakmaktadırlar. Mezhebin genel görüşünden hareket eden bahse konu bilginler, mubahın gerek yapma gerekse terk etme konusunda sıkıntıyı/meşakkati giderme dışında bir anlamının olmadığını, bu durumun ise dinî bildirim öncesinde sabit olup, sonrasında da aynen devam ettiğini söylemektedirler. Dolayısıyla bu bakış açısına göre, bir şeyin mubah kılınması, o şeyi dinî bildirim öncesi bulunduğu hal üzere bırakıp herhangi bir değişiklik yapmamak anlamını ifade etmektedir. Bu duruma göre mubah şer'î bir hüküm değildir. Bu kanaati taşıyanlar, mezkûr perspektifi destekleme sadedinde şöyle bir delil de ileri sürmektedirler: Mubahın işlenmesi demek, haramı işlememek, haramı terk etmek demektir. Haramın terki de vacip olduğuna göre mubah müstakil bir hüküm olmayıp vacibin içerisinde yer almaktadır.

Mubahın şer'î bir hüküm olduğu kanaatinde olan usulcüler ise, dinî bildirim öncesi sabit olmayıp sonrasında Şâri'in hitabıyla ortaya çıkan yapma ve terk etmeye ilişkin serbest bırakma durumundan bahsetmektedirler. Bu durum, şer'î bir hitap neticesinde ortaya çıktığı için bu hâle ait bir hüküm olan mubah da şer'î bir hüküm olmaktadır. Bu kanaatte olan usulcüler, haramın terki mesabesinde olduğu gerekçesiyle mubahın, haramın terki olan vacibin kapsamında değerlendirilmesine, haramın terkinin vaciple olabileceği gibi zaman zaman mendupla ve kerahetle de gerçekleştiğine dikkat çekerek, bahse konu hükümler gibi mubahın da müstakil şer'î bir hüküm olduğunu söylemektedirler.

2.3. Mubah Emredilmiş midir?

Mubahın emredilmiş olup olmadığı meselesinde de, Kâ'bî ve takipçileri ile diğer usulcüler arasında görüş ayrılığı vardır.

Kâ'bî, bir önceki konuda ayrıntılı olarak ifade edilen görüşünün bir neticesi olarak burada da diğer usulcülerden farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Mubahı haramın terki kabul eden Kâ'bî, haramın terkinin vacip, vacibin de emredilmiş olduğu fikrinden yola çıkarak, mubahın da emredilmiş olduğunu savunmaktadır. Mesela susma yahut mubah olan konuşma, haram olan iftira ve yalanın terkidir, sakin bir yaşantı/sükûn ise cinayet, zina veya hırsızlık gibi haram fiillerin terkidir. İftira, yalan, cinayet ve hırsızlığın terki ise emredilmiştir.[46]

45 Geniş bilgi için bkz. Seyyid Bey, a.g.e, s. 79 vd..

46 Karşılaştırmalı olarak bkz. Gazzâlî, *a.g.e,* I, 242; el-İcî, *a.g.e.*, s. 86; Molla Fenârî, Şemsüddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî, *Fusûlü'l-bedâyi fî usûli'ş-şerâ'i,* thk: Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, 1427/2006, I, 262.

Bu yaklaşımın karşısında yer alan usul âlimleri, emrin yapmayı yapmamaya (fiili terke) tercihi gerektiren bir *talep* olduğunu, mubahta ise her iki tarafın birbirine eşit olması hasebiyle tercihin söz konusu olamayacağını, dolayısıyla mubahın emredilmiş olmadığını savunmaktadırlar.[47] Bu kanaatte olan usulcülere göre kendisiyle ibâha kastedilen emir, mecazdır. Çünkü emir, emre konu olan şeyin yerine getirilmesine yönelik bir taleptir. Hâlbuki mubahta talep yoktur. Aksine yapılması yahut terk edilmesi isteğe bırakılmış iki şey arasında serbest bırakma (tahyîr) söz konusudur. Bu da hakikî manada emir değil, yol göstermedir. (irşattır)[48] Kaldı ki, haram mendupla da terk edilebilir. O halde mendup da vacip kabul edilecek midir? Hatta bazen bir haram başka bir haram ile de terk edilebilir. Öyleyse bir şey hem vacip hem haram mı olacaktır? Bu bir çelişkidir.[49] Dolayısıyla mubah emredilmiş değildir.

3. Şâtibî'de Mubah Kavramı

Şâtıbî, fıkhî bir terim olarak mubahı iki manada kullanır. Birincisi, işlenmesi ve terk edilmesi tercihe bırakılmış olan mubah, ikincisi ise hakkında 'bir günah/sıkıntı yoktur' tabiri kullanılan mubah.

Şâtıbî, bu iki mubah türünün yapısını tespit etmek için pek çok aklî ve naklî delil ortaya koymuş ve ilgili problemleri incelemiştir. İşlenmesi ve terk edilmesi tercihe bırakılmış olan mubaha *mutlak mubah* ismini vermiş ve bu mubahın yapısını belirlemede hayli hassas davranmıştır. Bahse konu mubah türünün mahiyetini ortaya koyduktan sonra da hizmet ettiği şey açısından inceleyerek bu durumda mubahlık hükmünün değişip değişmeyeceğini irdelemiştir. Bu konuyu ve ilgili problemleri açıklığa kavuşturduktan sonra hakkında 'bir sıkıntı/günah yoktur' tabiri kullanılan mubahı ele almış ve mutlak mubah ile arasındaki farkları ortaya koymuştur.

Çalışmanın bu bölümünde Şâtıbî'nin mubah teorisini belli bir sistematik içerisinde incelemeye çalışacağız. İlerleyen bölümlerde bağlamdan anlaşıldığı düşüncesiyle işlenmesi ve terk edilmesi tercihe bırakılan mubah için geçtiği her yerde -Şâtıbî'nin de tercih ettiği üzere- mutlak mubah terimini kullanmayacağız.

3.1.Tanım ve Çerçeve

3.1.1. Yapısal Olarak Mubah

Şâtıbî, mubahı yapısal olarak "terki de işlenmesi de istenmeyen şey" şeklinde formüle ederek şöyle tanımlar: *"Mubah yapılmasına övgü, terk edilmesine yergi söz konusu edilmeksizin yapma ve terk etme arasında serbest bırakılan şeydir."*[50]

47 Âmidî, a.g.e., I, 167; İbnü'l Hâcib, Ebû Ömer Cemalüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Muhtasaru müntehe'ş'sûl,* (el-Îcî'nin Şerhü'l-'Adud'unun içinde), Beyrut, 1421/2000, s. 86; el-Îcî, a.g.e, s. 86.

48 Buhârî, a.g.e., I, 180.

49 Gazzâlî, a.g.e.*a*, I, 243.

50 Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Musa, *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şerî'a,* Beyrut, 1417/1997, I, 95. (Bu kitap, Prof. Dr. Mehmet Erdoğan tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır.) Şâtıbî, bir diğer

Şâtıbî, mubahın 'yapma' ve 'terk etme' şeklindeki iki boyutunun dinî açıdan eşit olduğunu savunur. Ona göre bu iki boyut birbirine eşit olduğu için bunlardan birinin diğerine üstünlüğü yoktur.[51] Ayrıca hükümlerin fiil ve terkle ilişkisi, onların teşriinde gözetilen şer'î maksatlarla bağlantılı olduğu için bu durum tıpkı fiil gibi, terkin de ihtiyara/iradeye râci olmasını gerekli kılar. Terk etmek de, ihtiyarî bir fiil olduğu için *mubahın terki* aynı zamanda *mubahın işlenmesi* demektir.[52]

3.1.1.1 Mubahın Yapısına İlişkin Bazı Meseleler

3.1.1.1.1. Mubahın Terki İtaat Sayılır mı?

Şâtıbî'ye göre mubahı terk eden kişi itaat etmiş sayılmaz. Çünkü itaat ancak bir taleple düşünülebilir. Mubahta ise bu yönde bir talep yoktur. Talep olmadığı için de terkinin itaat sayılması söz konusu değildir.[53]

Şâtıbî, mubahın bu yönünü ince bir bakış açısıyla açıklamaya çalışır. O, mubahın terkinin itaat sayılmamasını vacip ve mendubun terkinin itaat sayılmaması ile aynı görür. Vacip ile mendubun işlenme yönü talep edildiği için bunların terkinin talep edilmesini engelleyici bir durum vardır. Oysa terkinin talep edilmesi karşısında herhangi bir engel bulunmayan mubahta durumun böyle olmadığı yönündeki muhtemel bir soruya ise şöyle cevap vermektedir: Mubahın terkinin talep edilmesi karşısında da bir engel bulunmaktadır ki o da terk konusunda muhayyer/seçimli/serbest bırakmadır. Dolayısıyla bizzat terk talebiyle seçimli kılma arasını birleştirmek mümkün değildir.[54]

Aslında yapısal olarak mubahın taati içermediğini savunan[55] Şâtıbî'nin özellikle onun terk boyutunun itaat olmadığını ispata çalışmasının ardında İslam kültür havzasında bazı kesimler tarafından mubah olduğu halde dünya nimetlerini terk etmenin fazilet kabul edilmesi ve bu yönde seleften nakledilen bazı görüşler yatmaktadır.

Şâtıbî, bu yöndeki görüşleri muhtemel itirazlar şeklinde nakletmekte ve bunlara cevap vermektedir. Naklettiği itirazlar genelde şu noktalarda yoğunlaşmaktadır: Mubahla uğraşıldığı takdirde daha önemli ve daha hayırlı işler yapmaktan geri kalınır ve bu durum mükellefi pek çok itaatten alıkoyar. Üstelik mubahın işlenmesi kişiyi vaciplerle uğraşmaktan alıkoyar ve yasak olan şeylerin işlenmesine sebep olur. Çünkü dünya nimetlerinin şarabın verdiği sarhoşluk gibi bir büyüsü vardır. Nimet nimeti çeker ve nihayetinde kişiyi helake götürür. Oysa din, dünyayı ve onun lezzetlerine dalmayı kötülemiştir. Buna ilişkin pek çok nas[56] da vardır.

---

eseri olan *el-İ'tisâm'da* mubahı: *'İşleyen için yergi, günah ve cezası olmayan şey.'* şeklinde tarif etmektedir. Bkz. Şâtıbî, İshâk İbrahim b. Musa, *el- İ'tisam,* thk: Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut, 1417/1996, II. 325.

51 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 95,96.

52 Şâtıbî, a.g.e, I, 97-98

53 Şâtibî, a.g.e, I, 95.

54 Şâtibî, a.g.e, I, 95-96.

55 Bkz. Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, II, 325.

56 Konuya ilişkin verilen naslardan bazıları şunlardır: "*…Dünya hayatınızda sizin için güzel olan her şeyi harcayıp onların zevkini sürdünüz…* Ahkâf Suresi, 46/20; "*Dünya hayatını ve onun güzelliklerini isteyenlere orada işlediklerinin*

İlgili naslar mubahın terkini istemeye yeterlidir.[57] Ayrıca nakledilen haberler ve seleften bazı kişilerin davranış örnekleri de mubahın işlenmesinin ahirette hesabın uzun olmasına sebep olacağını bildirmektedir. Nitekim bir haber de "*Onun (dünya malının) helali hesap, haramı ise azaptır.*"[58] buyurulmuştur. Bunu destekleyici bir şey de seleften bazıları kendilerine bir şey getirildiğinde "*Onun hesabını benden uzaklaştırınız.*" şeklinde mukabele etmeleridir. Akıllı kişi uzun hesap vermenin bir nevi azap olduğunu ve bir an evvel mahşerden cennete ulaşmanın en büyük amaç olduğunu bilir. Oysa mubah bu amacın önüne geçmektedir. Dolayısıyla mubahın terki dinî açıdan daha üstündür. Terki üstün olan bir şeyin terk edilmesi itaat olacağı için mubahın terki de itaattir.[59]

Şâtıbî, mezkûr itirazlara cevap verirken *yapma* ve *terk etme* boyutlarının eşit olduğu yönündeki kanaatinin sadece mutlak mubahla yani mubahın bizatihi kendisi ile ilgili olduğunu ve bu kanaatinin mubahın bir başka şeye vesile olması durumuyla ilgili olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Bu vurgusunu şu ifadelerle dile getirir: Mubah öyle bir hükümdür ki, onun öncesinde veya sonrasında kendisini mubah olmaktan çıkaran durumlar olabilir. Zira mubah yasak olan bir şeye götürüyorsa bu durumda mubahın yasaklığı sırf mubah olduğu için değil, sedd-i zerîa ilkesi gereğidir. Dolayısıyla dünyanın zemmedilmesine yönelik deliller, yükümlülüklerin ihmaline vesile olacağı endişesine matuftur.[60] Kaldı ki, mubah vesile olarak düşünüldüğünde dahi onun terk boyutu, fiil/işlenme boyutundan mutlak anlamda daha üstün değildir. Çünkü bu yönüyle mubah üç kısma ayrılır: Birincisi, işlenmesi yasak olan bir şeye vesile olan/aracılık eden mubah. Bu nitelikteki mubahın terki de matluptur. İkincisi, emredilen bir şeye vesile olan mubah. Bu kısımda olan mubah, emredilen şeye vesile olduğu için vesile olduğu şeyin hükmünü alır. Üçüncüsü ise herhangi bir şeye vesile olmayan mubah. Mutlak anlamda mubah işte bu nitelikteki mubahtır. Neticede mubah, bir başka şeye vesile olduğu takdirde mutlak anlamda mubah olmaktan çıkmakta ve vesile olduğu şeyin hükmünü almaktadır.[61]

---

karşılığını tam olarak ödeyeceğiz. Ve onlar orada hak ettiklerinden asla yoksun bırakılmayacaklardır. İşte bu kimseler, ahirette paylarına ateşten başka hiçbir şey düşmeyen kimselerdir. Çünkü onların bu (dünyada) yapıp ettikleri hep boşa gidecektir. Zira onları yapıp ettiği şeyler zaten değersizdir." Hûd, 11/15, 16. Bu minvalde Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: *"Sizin adınıza en çok korktuğum şey dünyanın sizden öncekilere kapılarını açtığı gibi size de kapılarını açmasıdır."* Bu söz sonrasında Hz. Peygamber dünya nimet ve bereketi üzerine bir şeyler söylemek üzere devam ettiği bir sırada bir adam "Ey Allah'ın Rasulü hiç hayır şer getirir mi?" diye sormuş, bir süre sukût eden Hz. Peygamber, "*(Hakikî) hayır hayırdan başka bir şey getirmez. Şüphesiz baharın bitirdiği her bitki şişkinlikten ya öldürür ya da ölüme yaklaştırır.*" buyurarak, dünya malını çekici ve tatlı olması yönüyle baharda biten yeşilliklere benzetmiş ve devamında da konuyu ilişkin örnekler sunmuştur. Kısmî rivayet farklılıkları olmakla beraber geniş bilgi için bkz. Buhârî, Abdullah b. Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhâri,* İstanbul, 1992, Cihâd, 37; Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim,* İstanbul, 1992, Zekât, 123; Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî,* İstanbul, 1992, Zekât, 81; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Zeyd, *Sünen-i İbn-i Mâce,* İstanbul, 1992, Fiten, 18.

57 Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* I, 98.

58 Bu söz, Hz. Ali'ye nispet edilmektedir. Şöyle ki; bazı kişiler Hz. Ali'ye: Ey Hasan'ın babası "Bize dünyayı anlat" diye sormuşlar, Hz. Ali de: "*Uzun mu kısa mı?*" diye cevap vermiş. *"Kısa anlat."* denince de: *"Onun helali hesaptır, haramı ise azaptır."* buyurmuştur. Bkz. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyn, *Şuabu'l-iman,* thk: Ahmed en-Nedvî, Riyad, 1423/2003, XIII, 177, 178.

59 Şâtıbî, a.g.e, I, 99.

60 Şâtıbî, a.g.e, I, 99.

61 Şâtıbî, a.g.e., I, 99, 100.

Şâtıbî, mubahı işlemenin ahirette uzun süre hesaba çekilmeye sebep olacağı yönündeki itiraza ise şu şekilde cevap verir: Bir kişi eğer mubahı işlediği için hesaba çekilecekse aynı şekilde onu terk edenin de terkinden dolayı hesaba çekilmesi gerekir. Çünkü mutlak anlamdaki mubahın her iki boyutunun da mubaha nispeti aynıdır.[62] Üstelik helalin hesap olduğu kabul edilir sonra da mubahı terk eden kişinin hesaba çekilmeyeceğine hükmedilirse, helali terk eden de terkten ibaret olan helali işlediği için, bir helal hem uzun hesaba çekilme sebebi olacak hem de olmayacaktır. Bu ise bir çelişkidir.[63]

Kaldı ki hesaba çekilme mubahın işlenmesi durumunda olacaksa terki halinde de olacaktır. Zira mubahın terkini gerektiren hususlar olduğu gibi terk edilmemesini gerektiren hususlar da vardır. Çünkü mubah, Allah'ın kullarına nimet olarak bahşettiği şeylerdendir. Nitekim buna ilişkin pek çok nas[64] vardır. Bu nimetler, edinmek, yararlanmak ve nihayetinde şükredilmek üzere verilmişlerdir. Dolayısıyla kasıtlı olarak bu nimetleri terk eden kişilere niçin terk ettiği, hangi amaçla ondan yüz çevirdiği sorulacaktır. Bu nedenle sual mubahın her iki boyutu için de söz konusudur.[65]

Şâtıbî, özellikle *mubahın terkinin itaat olmadığı* tezi üzerine inşa ettiği bu cevapların çoğunun cedelle ilgili olduğunu yani bahse konu tezin doğruluğunu ispata yönelik aklî istidlaller olduğunu, asıl verilmesi gereken doğru cevabın ise şöyle olduğunu söyler: "*Mubahı işleyen kişinin mutlak surette hesaba çekilmesi doğru değildir. Kişi ancak mubaha karşı yerine getirmesi gereken şükürde kusur gösterdiğinden dolayı hesaba çekilir.*"[66] Şâtıbî, emrolunduğu gibi mubahları işleyen kişinin Allah'ın nimetlerine şükretmiş olacağını ileri sürer ve Allah'ın kulları için yarattığı güzelliği ve temiz rızıkları hiç kimsenin haram kılamayacağını, bunların dünya hayatında inananların ahiret hayatında ise sadece onların olduğunu bildiren ayeti[67] delil göstererek, inananların mubahları işlemekten dolayı hiçbir sıkıntıya maruz kalmayacaklarını ileri sürer.

Mubahı işlemenin ahirette uzun hesaba sebep olacağı iddiasına ise *"Amel defteri sağ elinden verilecek olan kişi kolay bir hesaba çekilir."*[68] ayetindeki hesabı, Hz. Peygamberin "arz etme"[69] şeklinde tefsir etmesinden hareketle, mubahı/helali işle-

62 Şâtıbî, a.g.e, I, 100.
63 Şâtıbî, a.g.e, I, 100.
64 Konuya ilişkin Şâtıbî şu ayetleri nakleder: "*Allah yeri canlı varlıklar için yaratmıştır. Üzerinde meyveler ve salkım salkım üzümleriyle, filizlenip dal veren tohumları ve hoş kokulu bitkileriyle. Öyleyse Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz.*" Rahman, 55/10-13; *"O, taze et yemeniz, takınmak için süsler edinmeniz… ve Allah'ın bol nimetlerinden edinip de şükredesiniz diye denizi sizin hizmetinize verdi.*" Nahl, 16/14. "*O, göklerde ve yerde olan her şeyi kendisinden (bir lütuf olarak) emrinize vermiştir.* Câsiye, 45/13.
65 Şâtıbî, a.g.e, I, 101/102.
66 Şâtıbî, a.g.e, I, 102.
67 "*Ey Muhammed! De ki, Allah'ın kulları için yarattığı güzelliği, temiz rızıkları yasaklayan/haram kılan kim? Bunlar dünya hayatında inananlarındır. Kıyamet gününde ise yalnızca onlara özgü olacaklardır.*" Araf, 7/32.
68 İnşikâk, 84/7, 8.
69 Bkz. Buhârî, Tefsîr, 84; Müslim, Cennet, 79.

menin hesabının münakaşa ve azap şeklinde değil *arz* şeklinde olacağını söyler. Bu kanaatini desteklemek için de aynı nitelikte hesaba çekilecek olan Peygamberlerin hesabıyla ilgili ayeti[70] delil getirir.[71]

Bununla birlikte Şâtıbî, helallerin işlenmesi üzerine terettüp eden hesabın mubahın kendisi dışında başka sebeplerle alakalı olabileceğini düşünür. Çünkü ona göre mubahın da tıpkı diğer fiiller gibi uyulması gereken rükünleri, şartları ve manileri vardır. Bu alanda varlığı için sadece kastın yeterli olduğu *terk* de *yapmak* gibidir. Her ikisinin de uyulması gereken mukaddimeleri, şartları, neticeleri vardır. Mesela yenilmesi mubah olan bir şeyle ilgili bir takım şartlar vardır. Bu şartlara riayet edilirse o şeyi yemek mubah olur, edilmezse mubah olmaz.[72]

Şâtıbî, mubahların mutlak surette kulların maslahatlarına uygun düşecek şekilde kullanılmaları için konulduğunu, itidal üzere kullanılmaları halinde dine de dünyaya da herhangi bir zararın gelmeyeceğini ifade eder. Bu yönüyle mubahların nimet ve ihsan sayıldığını ve onların hayır ve lütuf diye isimlendirildiklerini vurgular.[73] Bu düşünceden hareket eden Şâtıbî, mubahların/nimetlerin yergiye konu olmalarının ancak mükellefin onları dini ve dünyası için zararlı hale gelecek şekilde kullanmak suretiyle itidal sınırından çıkması halinde söz konusu olacağı sonucuna varır.[74]

Şâtıbî bu meseleyi açıklama sadedinde normal ölçülerde hem beslenmesi hem de kazanma gücü açısından kendisine bir çörek yeterli olan bir adamı örnek verir. Böyle bir kişi bir çörek yerine iki çörek yemek istediği zaman şu durumlar ortaya çıkacaktır: Öncelikle bu kişi *kazanma açısından* israfa girmiş olacaktır. Zira takvalı bir yaşantıyla birlikte kendisine yetecek miktarın külfetini yüklenmesi gerekirken o bu külfeti iki katına çıkarmış olacak ve bu duruma da ancak başka taraflardan ödün vererek güç yetirebilecektir. İkinci olarak o kişi *mubahın kullanılması* açısından israf etmiş olacaktır. Zira bünyesinin ihtiyacı olan miktarın üzerinde bir gıda alması için kendisini zorlamış olacaktır. Bu ise kendisine zor gelecek belki de bu yüzden daralacak, sıkılacaktır. Bütün bunlar da onu ibadetlerden alıkoyacaktır. Üçüncü olarak *sonuç açısından* israf etmiş olacaktır. Zira her derdin başı çok yemektir. Söz konusu kişi bu haliyle dert kazanma yoluna girmiş hatta bayağı da yaklaşmış olacaktır. Neticede bu israf durumuyla o kişi kendi üzerine mefsedetleri çekmiş olmaktadır. Yoksa çöreğin bizzat kendisi gıda olması hasebiyle yerilmiş değildir.[75] Dolayısıyla yergi konusu olan şey bizatihi nimetlerin kendisi değil, mükellefin onları kullanış tarzıdır. Nimetler, ancak yergi konusu olan bir durumun vasıtası olması yönüyle yergiye konu olmuşlardır. Yoksa Yüce Allah kendisini kullarına nimetleriyle tanıtarak onlara ihsanda bulunduğunu belirtmiş ve kendisine karşı

70 *"Andolsun ki, hem kendilerine elçi gönderilmiş olanları hem de elçileri hesaba çekeceğiz."* Araf, 7/6.
71 Şâtıbî, a.g.e. , I, 102.
72 Şâtıbî, a.g.e, I, 101.
73 Şâtıbî, a.g.e III, 193.
74 Şâtıbî, a.g.e, III, 194.
75 Şâtıbî, a.g.e, III, 194.

minnet borçları olduğunu ifade etmiştir. Bunu da mükellefin nimetler karşısındaki tavrından bağımsız olarak yapmıştır.[76] Bu durum nimetlerin aslî kasıt üzere mutlak surette övgüye değer olduklarının delilidir. Yergiye konu olmaları ise ancak Allah yolundan alıkoymaları durumunda söz konusu olmaktadır[77]

Şâtıbî, sahabe, tabiîn, takva sahibi imamlar ve selef-i salihînin mubahları işlemekten; yiyecek, içecek, giyecek ve mesken gibi konularda bolluk içerisinde yaşamaktan kaçındıklarına ilişkin rivayetlere dayanarak, bunların mubahı sırf mubah olması cihetiyle terk ettiklerine, eğer mubahın terki itaat olmasaydı bunların onu terk etmeyecekleri iddiasına pek çok açıdan cevap vermeye çalışmıştır.

Verdiği cevapların nirengi noktasını, bahse konu kitlelerin mubahları mubah oldukları için değil, haricî bir takım sebeplerden dolayı terk etmiş olabilecekleri[78] oluşturmaktadır. Zira Şâtıbî, Hz. Peygamberden bahse konu iddianın aksini doğrulayan pek çok rivayet nakledildiğini söylemektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin helva ve balı sevdiğini, et yiyip özellikle etin budunu seçtiğini, tatlı su aradığını belirtmekte, kuru üzüm ve hurmayı ayıkladığına ilişkin pek çok örneği nakletmektedir.[79] Yine sahabe, tabiîn ve takva sahibi ulema nezdinde de mubahın terkinin matlup olmadığı, eğer matlup olsaydı onların diğer nafile ve iyiliklere koştukları gibi onun terkine de koşacaklarını söylemektedir.[80]

Şâtıbî özellikle bazı kişilerden nakledilen "Haramla aramda helalden bir tampon bölge bırakırım ve onu haram saymam" şeklindeki sözlerle yine bu minvalde *"Kul, sakıncalı şeylerden kaçınmak için sakıncası olmayan şeyleri terk etmediği sürece muttakiler derecesine ulaşamaz."*[81] hadisinin, mubahın vesile olma cihetine işaret ettiğini düşünmektedir. Zira ona göre bu durumda mubahın terk edilmesi, haram olan bir şeye vesile olabilir düşüncesine dayanmaktadır. [82]

Bununla beraber Şâtıbî, mubahın terkine ilişkin seleften nakledilen bazı davranış örneklerini zikrederek, bunların yerinde davranışlar olabileceğini fakat kendisinin ortaya koyduğu mubah düşüncesine bir zarar vermeyeceğini savunmaktadır. Bu konuya ilişkin verdiği örneklerden bir tanesi şöyledir: Mubahı, sırf mubah olduğu için işlemeyi istemeyip, ibadet kastı bulununcaya veya ibadete yardımcı olma vasfı kazanıncaya kadar terk edenler vardır. Örneğin yeme ve içmeyi gıdaya ihtiyaç duyulacak zamana kadar terk edip sonra da bünyenin güç kazanıp taate

76 Şâtıbî, a.g.e, III, 194.
77 Şâtıbî, a.g.e, III, 194.
78 Şâtıbî, bazı durumlarda mubahın neden olacağı bir başka şey sebebiyle terk edilebileceğine ilişkin şu örnekleri verir: Hz. Ömer'in Şam yolculuğunda eşeğe binmesi hoş karşılanmamış ve ona binmesi için bir at getirilmişti. Hz. Ömer ata binip de at rahvana kalkınca kendinde bir şeyler hissettiğini bildirerek attan inip tekrar eşeğe binmiştir. Yine bir defasında Hz. Peygamber, hamîsa adı verilen nakışlı bir elbise giymiş. Daha sonra namazda elbisenin nakışına baktığını ve onun kendisini meşgul ettiğini belirterek çıkartmıştır. Şâtıbî, bu olayda Hz. Peygamberin mubah bir şeyin istenilmeyen bir şeye sebep olduğunda ne yapılması gerektiğini öğretmek için böyle davrandığını söylemektedir. Bkz. Şâtıbî, I, 103,104. (Hadis için bkz. Buhârî, Salât, 14, Ezân, 93; Müslim, Mesâcid, 61, 62; Ebû Dâvûd, Salât, 163, Libâs, 8; Nesâî, Kıble, 20; İbn Mâce, Libâs, 1.
79 Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 103; Hz. Peygamberin yiyecek tercihleri için ayrıca bkz. Şâtıbî, *el-İ'tisam*, I, 268.
80 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 103.
81 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâme, 19; İbn Mâce, Zühd, 24.
82 Şâtıbî, a.g.e, I, 104.

vesile olması amacıyla yemek gibi. Bu gibi durumlarda niyetler doğrudur. Lakin bunlar, mubahın bahsedilen niteliğine herhangi bir zarar vermez.[83]

Görüleceği üzere Şâtıbî'nin, mubahın kavramsal çerçevesini tespit etmeye yönelik serdettiği mezkûr perspektif kendi içinde oldukça tutarlıdır. Zira usul âlimlerinin çoğunluğunun da kabul ettiği üzere mubah, Şâri'den mükellefe yönelen yap ya da yapma talebiyle değil, Şâri'in tahyîri (muhayyer bırakma, tercih hakkı sunma) ile sabit olmuş bir hükümdür. Bu durum mubahın fiil veya terk cihetinden herhangi birine yönelik özel bir talebin olmadığını göstermektedir. Talebin olmadığı yerde taati düşünmek de tutarlı bir şey değildir. Kaldı ki, Şâtıbî'nin isabetle vurguladığı üzere, vacip ve mendubun işlenmesinin talep edilmesi, bunların terkinin itaat sayılmasına engel oluşturduğu gibi mubah hükmünü ortaya çıkaran Şâri'in tahyîri/muhayyer bırakması da mubahın terkinin talep edilmesinin önünde bir engeldir. Muhayyer bırakma ile terk talebini bir arada düşünmek mümkün olamayacağı için talepsiz bir uygulamayı da itaat saymak tutarlı temellere dayanmayacaktır.

3.1.1.1.2. Mubahın İşlenmesi Talep Edilmiş midir?

Usul geleneğinde tartışılmış olan bu meselede Şâtıbî, mubahın işlenmesinin talep edilmediği görüşünü savunan usulcülere iştirak eder ve karşı görüşte olan Mu'tezilî Kâ'bî'nin görüşlerini akli istidlallerle çürütmeye çalışır.

Şâtıbî, Kâ'bî'nin "Her mubah bir haramın terkidir. Haramı terk etmek ise vaciptir. O halde mubah vaciptir."[84] şeklindeki formülasyonla ortaya koyduğu perspektifin bir bütün olarak mubahı yansıtmadığı kanaatindedir. Zira bu görüş, mubahın "işlenme" ciheti dikkate alındığında bir anlam ifade eder. Çünkü gerçekten de mubahın işlenmesi haramın terkini gerektirir. Ancak mubahın bir de "terk" boyutu vardır ki burada durum böyle değildir. Zira mubahın terk edilmesi, vacibin işlenmesini gerektirmemektedir ki mubah vacip kabul edilsin.[85]

Üstelik Kâ'bî'nin bu bakış açısı haramın terkini intaç eden diğer hükümler için de geçerlidir. Bu perspektifle, bütün hükümler ortadan kalkacak ve hepsi vacip olacaktır. Zira Kâ'bî, mubahın işlenmesinden doğan neticeyi dikkate alarak bu sonuca varmaktadır. Durum onun dediği gibiyse diğer dört hükmün sonuçlarını dikkate alıp onları da nefyetmesi gerekir.[86] Şâtıbî bu noktada şu temel tespiti yapar: " *Eğer Kâ'bî, haram ve mekruhta nehiy cihetini, mendupta da tıpkı vacip gibi emir cihetini dikkate aldıysa mubahta da tahyir (tercih hakkı tanıma) cihetini dikkate alması gerekirdi. Çünkü aklî esaslar açısından bunlar arasında fark yoktur.*"[87] Yani nasıl ki, haram ve mekruhta nehiy ciheti, vacip ve mendupta emir ciheti onların aksinin talep edilmesine engel oluşturuyorsa mubahta da fiil ve terk cihetlerinden

83 Benzer davranış örnekleri için bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 104-106.
84 Ka'bî'nin bu görüşü için bkz. Cüveynî, a.g.e., I, 294; Râzî, a.g.e., II, 207; İsnevî, a.g.e., s. 53.
85 Şâtıbî *el-Muvâfakât,* I, 97.
86 Şâtıbî, a.g.e, I, 108.
87 Şâtıbî, a.g.e, I, 109

herhangi birinin talep edilmesini engelleyici bir unsur vardır ki o da muhayyer bırakmadır.

Şâtıbî'ye göre mubahın sadece işlenmesine yahut sadece terkine yönelik Şâri'in kastı bulunmamaktadır. Şâri'in kastı mubahın bu iki boyutu arasında tercihi mükellefe bırakmaktır. Mükellef, bu iki cihetten hangisine yönelirse Şâri'in kastı o olmaktadır.[88] Bu durumda Şâtıbî'ye göre mubahın işlenme ve terk cihetlerinden herhangi biri özel olarak talep edilmiş değildir.[89]

Son tahlilde Şâtıbî'ye göre, mutlak mubahı terk eden kişi bizatihi bu terki sayesinde itaat etmiş olmadığı gibi, işleyen de bizatihi işlemesi hasebiyle itaat etmiş sayılmaz.

Görüleceği üzere Şâtıbî, klasik usul âlimlerinin çoğunluğu tarafından savunulan mubahın emredilmiş olmadığı yönündeki görüşe iştirak etmektedir. Ancak Şâri'in tahyîri ile sabit olan mubah hükmünün, yapma ve terk boyutlarının eşit olduğu ve bunlardan birini tercih etmenin başlı başına itaat sayılmayacağı yönünde serdettiği aklî istidlaller, usul âlimlerince ortaya konan mezkûr perspektifi çok daha netleştirmiş ve bu görüşün ispatına yönelik daha derin bir bakış akısı ortaya koymuştur.

3.1.2. Hizmet Ettiği Şey Açısından Mubah

3.1.2.1.Zarûrî, Hâcî veya Tekmîlî Bir Asla Hizmet Eden Mubah

Şâtıbî temel tezini mubahın yapma ve terk cihetlerinin eşit olduğu düşüncesi üzerine kurmuştur. Ona göre Şâri' nezdinde bunlardan birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Çünkü mubahta bu iki boyuttan sadece birine yönelik Şâri'in kastı söz konusu değildir.

Hal böyle olmakla birlikte özel olarak mubahın işlenmesi yahut terkine yönelik Şâri'in kastının bulunduğunu gösteren bazı naslar mevcuttur. Bahse konu nitelikteki nasları irdeleyen Şâtıbî, bu naslardan hareketle mubah için farklı bir pencere açmıştır.

Şâtıbî'nin mubahın işlenmesine yönelik Şâri'in kastının bulunduğunu söylediği naslardan bazıları şunlardır:

"Ey insanlar! Yeryüzünde bulunan temiz ve helal olan şeylerden yiyin."[90]

"*Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiğimiz temiz şeylerden yiyiniz. Ve eğer gerçekten ona kulluk ediyorsanız Allah'a şükredin."*[91]

"Ey Elçiler! Temiz olan şeylerden yiyin ve faydalı işler yapın."[92]

88 Şâtıbî, a.g.e, I, 109.
89 Şâtıbî, a.g.e, I, 113.
90 Bakara, 2/168.
91 Bakara, 2/172.
92 Mü'minûn, 23/51.

"*Ey Muhammed! De ki, Allah'ın kulları için yarattığı güzelliği, temiz rızıkları yasaklayan/haram kılan kim? Bunlar dünya hayatında inananlarındır. Kıyamet gününde ise yalnızca onlara özgü olacaklardır.*"[93]

Görüleceği üzere bu ve benzer nitelikteki naslar, yeryüzündeki mubahların/nimetlerin kullar için yaratıldığını onların bu nimetlere şükretmek kaydıyla yararlanmalarında Şâri'in kastı olduğunu göstermektedirler. Ayrıca bu nimetler, Yüce Allah'tan kullarına birer hediyedir. Hediye verenin kastı verilen hediyenin kabul edilmesidir. Dolayısıyla bu naslar, Şâri'in mubahın işlenmesine yönelik bir kastının olduğuna işaret etmektedirler. Bu da bazı durumlarda mubahın işlenmesinin terkinden daha üstün olduğuna delalet etmektedir.[94]

Buna mukabil Şâtıbî, mubahlığı sabit olan bazı şeylerin sevimsizliğini ifade edip, mubahın terki yönünde Şâri'in kastının bulunduğunu gösteren bir takım delillerin de mevcut olduğunu söylemekte ve bir takım örnekler vermektedir: Verdiği örneklerin başında *sünnî talak* gelmektedir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber: *"Allah nezdinde en sevimsiz helal boşamadır."*[95] buyurmaktadır. Bu hadiste, mubah bir işleme sevimsizliğin taalluk etmesi, onun terkinin tercih edildiğini göstermektedir.[96] Eğlencelerin pek çoğu mubah olmakla birlikte üç şeyi hariç tutup diğer tüm eğlencelerin batıl olduğunu bildiren hadiste[97] de durum aynıdır. Mubah olduğu halde oyun oynamanın yerilmiş olmasında da aynı durum söz konusudur.[98] Tüm bunlar, bazı mubahların terki yönünde Şâri'in kastının bulunduğunu göstermektedirler.

Şâtıbî, mubahın yapma ve terk etme cihetlerinden birinde Şâri'in kastının olduğuna delalet eden mezkûr naslardan hareketle şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: Şâri' nezdinde mubahın yapma ve terk etme boyutları birbirine eşit olduğu için bu iki boyuttan bir tarafı ağır basan şey mubah olmaktan çıkar. Bu da iki sebeple gerçekleşir. Ya o şey, her ne kadar hakkında mubah tabiri kullanılsa da gerçekte mubah değildir. Ya da gerçekte mubahtır, fakat o haricî bir unsur nedeniyle mubah kapsamından çıkmıştır. Mubahın, şer'î hükümlerin konuluş gayesinden hareketle yahut da haricî bir unsur sebebiyle mubah kapsamından çıkması kabul edilebilir bir durumdur.[99] Üstelik mezkûr naslar, derinlemesine bir vukûfiyetle incelendiğinde mubah için iki durumun söz konusu olduğu ortaya çıkmaktadır: Birincisi, *zarûrî, hâcî veya tekmîlî asla hizmet eden, onun yardımcısı konumunda olan mubah*. İkincisi ise, *bu nitelikte olmayan mubah.*[100]

Mubahı mezkûr şekilde tasnif eden Şâtıbî, birinci kısımda yer alan mubahlara bazı durumlarda hizmet ettiği gaye açısından bakılabileceğini söylemekte ve bura-

93 Araf, 7/32.
94 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 109,110.
95 Ebû Dâvûd, Talâk, İbn Mâce, Talâk, 1.
96 Şâtıbî, a.g.e, I, 111.
97 Hz. Peygamberin istisna ettiği üç şey: Okçuluk, binicilik ve eşle yapılan eğlenmeler. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* İstanbul, 1413/1992, IV, 144; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 11; İbn Mâce, Cihâd, 19.
98 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, , I, 111.
99 Şâtıbî, a.g.e I, 111.
100 Şâtıbî, a.g.e, I, 112.

dan hareketle de mubahın hizmet ettiği veya yardımcı olduğu şey itibariyle matlup ve işlenilmesi arzu edilen bir vasıf kazanacağı sonucuna varmaktadır. Mesela yiyecek, içecek gibi şeyler Allah'ın helal kıldığı ve faydalanılması mubah olan şeylerdir. Ancak bunların mubah olması cüz itibariyledir. (Yani tikel bir durum olarak ele alındığında bunlar için verilecek hüküm mubahlıktır.) Fakat bunlar aynı zamanda zarûrî bir asıl olan *hayatın idamesine* hizmet etmektedirler. Bu yönüyle mubah, işlenmesi emredilen, muteber ve matlup bir şeydir. Burada emir de cüz'î açıdan değil küllî açıdandır. Neticede bu çeşit mubah, cüz'î açıdan değil küllî açıdan terki/reddi uygun olmayan ve işlenmesi istenen bir mahiyet kazanmaktadır.[101]

İkinci kısımda yer alan mubahlardan bir kısmı ise dinî açıdan muteber kabul edilen zarûrî, hâcî veya tekmîlî bir aslın iptaline götürebilmektedir. Örneğin *talak* bu niteliktedir. Zira talak, bir helalin terkidir. Talakla terk edilen helal, hem neslin idamesini temin gibi zarûrî, hem de bireysel ve sosyal ilişkilerin teminini sağlama gibi zarûrî, hâcî veya her ikisinin tamamlayıcı unsuru konumunda olan bir helaldir. Bu açıdan bakıldığında talak, evlilikle hedeflenen mezkûr neticeleri bozmakta ve tahrip etmektedir. Bu yönüyle de istenilmeyen bir şey olmakta ve işlenilmesi terkinden daha üstün olmamaktadır. Oysa talak, tikel olarak şu ya da bu şahsa nispetle, şu ya da bu zamanda mubah ve helaldir. Hal böyle olmakla birlikte şiddetli geçimsizlik veya Allah'ın koyduğu sınırları koruyamama gibi daha güçlü, zıt bir durum ortaya çıktığında mubahın küllî özelliği değişir.[102]

Benzer nitelikte olan bir örnek de dünyanın yerilmesidir. Dünyada helalin/mubahın işlenmesi, kâfir için *din,* isyankâr bir mümin için *takva* gibi zarûrî bir aslın ihlal edilmesine sebebiyet vermesi halinde yerilmektedir.[103] Yine eğlence, oyun ve benzeri her türlü vakit öldürücü şeyler de bu niteliktedir. Bunlar haddizatında haram içerisinde işlenmiyorsa veya haram bir neticeye götürmüyorsa mubahtırlar. Ancak bunlar dünyevî ve uhrevî herhangi bir fayda sağlamayıp boş yere vakit öldürmeye sebep oldukları için ulema tarafından yerilmişlerdir.[104] Nitekim "*Üç şey dışındaki tüm eğlenceler batıldır...*"[105] hadisinde kullanılan batıldan maksat, faydalı netice doğurmayan boş ve anlamsız şeylerdir.[106] Ortaya konan bu bakış açısından da anlaşılacağı üzere zarûrî, hâcî veya tahsînî bir asla vesile olması, ona hizmet etmesi durumunda mubahın küllî niteliği değişmektedir.

Netice itibariyle bir başka şeye hizmet etmesi açısından mubah genel manada dört kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, yapılması istenen bir şeye hizmet eden/aracılık eden mubah. İkinci kısım, terki istenen bir şeye hizmet eden mubah.

101 Şâtıbî, a.g.e, I, 112
102 Şâtıbî, a.g.e, I, 112.
103 Şâtıbî, a.g.e, I, 112.
104 Şâtıbî, a.g.e, I, 113.
105 İlgili hadis için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 144; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 11: İbn Mâce, Cihâd, 19. Hadiste istisna edilen eğlencelerden atın eğitilmesi (binicilik) ve okçuluk, dinin korunması için tamamlayıcı bir unsur niteliğinde olan cihada, eşle oynamak-oynaşmak ise neslin muhafazası gibi zarurî bir asla hizmet ettiği için istisna edilmişlerdir. Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 113.
106 Şâtıbî, a.g.e, I, 113.

Üçüncü kısım, yapılması ve terk edilmesi tercihe bırakılmış bir şeye hizmet eden mubah. Yani başka bir mubaha hizmet eden mubah. Dördüncü kısım ise, bu dört gruptan herhangi birine girmeyen mubah.[107]

Bir başka şeye hizmet edip etmemesi açısından mubahı yukarıdaki gibi dörtlü bir taksime tabi tutan Şâtıbî, mubahın bir başka şeye hizmet etmesi halinde hizmet ettiği şeyin hükmünü alacağı kanaatindedir.[108]

Nitekim mezkûr tasnifin birinci kısmında ifade edilen mubah türü, cüz itibariyle/tek başına ele alındığında mubah, bir bütün olarak (küllî açıdan) ele alındığında ise işlenmesi matluptur. Temiz ve helal olan şeylerden faydalanmak gibi. Çünkü israf boyutuna ulaşmadığı takdirde bunlardan faydalanmak, istenen bir şeydir. Zira bunlar zarûriyattan olan *nefsin korunması* ilkesine hizmet etmektedirler. İkinci kısımdaki mubah ise tek başına ele alındığında mubah, bütün olarak ele alındığında ise terk edilmesi matlup bir hal almaktadır. Tatil yörelerinde gezinmek, musiki dinlemek gibi. Burada mubah, terki matlup olan bir şeye hizmet etmektedir. Çünkü bu gibi şeyler, zarûriyattan olan şeylere aykırılık teşkil etmekte ve onlarla meşgul olmaktan alıkoymaktadır.[109]

Üçüncü kısımda yer alan mubah da yine terki matlup olan bir şeye hizmet etmektedir. Dördüncü kısımda yer alan mubah, dikkate değer bir şeye hizmet etmiyorsa onun işlenmesi sağduyu sahipleri nezdinde abesle iştigal mahiyetinde olacağı için bu nitelikteki mubahın terki de matluptur. Zira bu çeşit mubahın işlenmesi dinî ve dünyevî maslahatın elde edilmesine hizmet etmediği için boşuna zaman öldürme niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu çeşit mubah da terki matlup olan bir şeye hizmet etmektedir.[110] Bütün bunlardan çıkan sonuç ise *"mutlak anlamda mubah sadece cüz olarak ele alınması durumunda söz konusu olmaktadır. Küllî açıdan ele alınması durumunda ise işlenmesi veya terki matlup bir hal almaktadır."*[111]

Şâtıbî, mezkûr perspektifin, savunduğu 'mubahta yapma ve terk etme boyutları dinî açıdan eşittir" tezine aykırılık teşkil ettiği yönündeki muhtemel bir soruya şöyle cevap vermektedir: Aykırılık söz konusu olamaz. Çünkü iki boyutu eşit olan mubah, haricî unsurlar dikkate alınmadan ele alınan mubahın bizzat kendisidir. Burada ise mubah haricî unsurlar dikkate alınarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla iki tarafı eşit olan mubah, bizatihi mubahın kendisi olup, zikri geçen konuda *cüz itibariyle mubah* şeklinde ifade edilen mubah olmaktadır. Haricî unsurlar açısından ele alınması durumunda ise mubah küllî olarak işlenmesi veya terki matlup bir mahiyet kazanmaktadır.[112]

---

107 Şâtıbî, a.g.e, I, 122.
108 Şâtıbî, a.g.e, I, 122.
109 Şâtıbî, a.g.e, I, 122,123; Mubahın *küll olarak terki matlup* olan kısmına ilişkin örnek ve değerlendirmeler için bkz. Şâtıbî, a.g.e. III, 200-202, 208-209.
110 Şâtıbî, a.g.e, I, 123, 124.
111 Şâtıbî, a.g.e, I, 124.
112 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 124.

Bir örnekle açıklamak gerekirse; güzel bir elbiseyi giymek haddizatında mubahtır. Giyme veya giymeme arasında bir fark yoktur. Şâri' nezdinde bu iki seçeneğin birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Zira bunlardan birine yönelik Şâri'in kastı söz konusu değildir. Dolayısıyla meseleye sadece bu açıdan bakıldığında bu netice anlamlıdır. Ancak konuya soğuk veya sıcaktan korunmak, avret yerlerinin örtülmesi vb. açılardan bakıldığında elbisenin giyilmesi yani mubahın işlenme boyutu matlup bir hal almaktadır. Buradaki matlup olma vasfı da belli bir elbiseye veya belli bir vakte özgü değildir. Meseleye bu açıdan bakıldığında ortaya çıkan sonuç cüz açısından değil külliyet açısından olmaktadır.[113]

3.1.2.2. Cüz'iyyet ve Külliyyet Açısından Mubah

Şâtıbî, tek başına ele alındığında mubah olan bir fiilin, tamamen terk edilmesi durumunda ortaya çıkacak sakıncaya göre, işlenmesinin mendup veya vacip hükmünü alacağını, yine tek başına ele alındığında mubah olan bir fiilin devamlı surette işlenmesi halinde ortaya çıkan sakıncanın onu haram veya mekruh hükmüne sokacağı kanaatindedir. Sonuç itibariyle bir önceki konuyla örtüşen bu bakış açısına göre dört durum ortaya çıkmaktadır.

Birincisi, cüz/tikel olarak mubah küll/tümel olarak mendup,

İkincisi, cüz olarak mubah küll olarak vacip,

Üçüncüsü, cüz olarak mubah küll olarak mekruh,

Dördüncüsü, cüz olarak mubah küll olarak haram.[114]

Şâtıbîye göre, birinci bölümde yer alan mubah, yapısı itibariyle vacip olmayan, ibadetlere güzellik katıp mendup sayılmayan, güzel adetlerden olduğu için israf olup mekruh sayılmayan yiyecek, içecek, giyecek, binecek gibi şeylerdir. Bunlar tek başına ele alındığında (cüz olarak) mubahtırlar. Dolayısıyla bu mubahları işlemek de, işleme gücü olduğu halde terk etmek de caizdir. Ancak bu nitelikteki mubahları tümden terk etmek, dinin mendup sayıp yapılmasını istediği şeylere aykırılık teşkil eder.[115] Çünkü naslarda bu nitelikteki şeylerin işlenmesine yönelik tavsiyeler vardır. Şâtıbî, bu konuya ilişkin şu nasları delil gösterir: *"Allah size bolluk verdiği zaman siz de genişlik gösterin. Kuşkusuz Allah verdiği nimetin eserini kulunun üzerinde görmekten hoşlanır."*[116] *"Allah güzeldir, güzeli sever."*[117] Hz. Peygamberin saçı sakalı dağınık bir halde mescide gelen birine kendisine çekidüzen vermesi için

113 Şâtıbî, a.g.e, I, 124.
114 Şâtıbî, a.g.e, I, 113.
115 Şâtıbî, a.g.e, I, 113,114.
116 Hadisin ilk cümlesi bir kaynakta farklı bir bağlamda Hz. Ömer'e (Bkz. Buhârî, Salât, 9) bir başka kaynakta ise Ali'ye ait olarak zikredilmektedir. (Nesâî, Zekât, 40); İkinci cümle için bkz. Tirmizî, Edep, 54.
117 Hadisin tamamı şöyledir: Hz. Peygamber, "*Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez.*" *b*uyurmuş, bunun üzerine bir adam: "Kişi elbisesinin güzel olmasını, ayakkabısının güzel olmasını ister" (Zımnen bunlarda kibir kapsamına girer mi) diyen kişiye Hz. Peygamber: "*Allah güzeldir güzeli sever. Kibir, hakkı inkâr ve insanları tahkir etmektir.*" Bkz. Müslim, İman, 147; Tirmizî, Birr, 61.

dışarı çıkmasını söyleyip, istenileni yapıp döndükten sonra o kişiye söylediği şu ifade de aynı mahiyettedir."…*Böylesi daha güzel değil mi?*[118]

Şâtıbî, ikinci kısımda yer alan mubah için yemek, içmek, cinsel ilişkide bulunmak, alışveriş yapmak ve diğer meşru para kazanma yollarını örnek verir. Bunlar tek tek ele alındıklarında mubahtırlar. Dolayısıyla bir kimsenin birini değil de ötekini tercih etmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ancak tüm insanların terk etmeleri halinde yapılması emrolunan zarûrîyattan olan bir durumun terki söz konusu olacağı için bu tür mubahlar bir bütün (külliyet açısından) olarak ele alındığında vacip hükmünü almaktadırlar.[119]

Üçüncü tür mubah, piknik/tatil yörelerinde gezinmek, kuş sesi dinlemek, mubah musiki dinlemek, hayvanlarla oynamak, eğlenmek gibi şeylerdir. Bunlar da cüz olarak (tek tek) ele alındığında mubahtırlar. Her hangi bir günde veya her hangi bir şekilde bunlarla eğlenmekte bir sakınca yoktur. Ancak bunlar bir bütün olarak (küllî olarak) ele alındığında mekruh hükmünü alırlar. Yani devamlı surette bunlar işlendiğinde (bir anlamda hayatın amacı haline getirildiğinde) mekruha dönüşürler.[120]

Dördüncü kısımda yer alan mubah ise haddizatında mubah olmakla birlikte sürekli işlenmeleri halinde işleyenin adalet vasfını zedeleyen şeylerdir. Bu tarz şeyler, ısrarla işlenilmeleri halinde sahibini istikametten ayırıp, fasık kılmasa bile fasıklar zümresine ilhak edecek niteliktedir. Şatıbî, bu kısma Gazzâli'nin şu sözünü delil getirmektedir: "Mubah olan bir şey üzerinde ısrarla devam etmek onu küçük günah haline getirebilir. Küçük günaha devam etmek de onu büyük günaha dönüştürür." Buradan hareketle de "Israr edilen küçük günah artık küçük değildir." denilmiştir.[121]

Şâtıbî'nin burada ve bir önceki konuda, tikel olarak mubah olan bir şeyin, zarûrî, hâcî veya tekmîlî bir asla hizmet etmesi halinde tümel olarak mendup, vacip, mekruh veya haram hükmünü alacağı yönünde ortaya koymuş olduğu bakış açısı onun mubah teorisinin en özgün yönünü temsil etmektedir. İnce bir bakış açısıyla ulaşılabilecek bu yaklaşım, mubah için yeni ufuklar açmış ve hüküm teorisinin kendi içindeki bütünlüğüne yeni bir boyut kazandırmıştır.

3.2. Hakkında 'Bir Günah, Bir Sakınca Yoktur"[122] Tabiri Kullanılan Mubah

Şâtıbî, yukarıda incelenen mubahın kapsamına girmeyen bir başka mubah çeşidinden daha bahseder. Onu da 'işlenmesinde günah olmayan mubah" şeklinde formüle eder. Bu tür bir ayırımın gerekliliğine, dinde böyle bir ayırım yapmaya yönelik kastın bulunduğunu idrak ettikten sonra vardığını ifade eden Şâtıbî, konuyu ilgili naslardan hareket ederek temellendirmeye çalışır.

118 Hadisin tüm metni için bkz. Malik b. Enes, Muvatta', İstanbul, 1413/1992, eş-Şa'r, 7.
119 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 114,115.
120 Şâtıbî, a.g.e., I, 115.
121 Şâtıbî, a.g.e, I, 115.
122 لاحرج فيه tabiriyle ifade edilen mubah.

Şöyle ki, mubahın *küllî açıdan işlenmesi matlup olan kısmı* bizatihi işlenmesi ve terk edilmesi tercihe bırakılmış olan kısımdır. Buna şu naslar delalet etmektedir: *"Kadınlar sizin tarlanızdır. Tarlanıza dilediğiniz biçimde varınız."*[123] *"…Orada dilediğinizden serbestçe yiyin."*[124] *"Şu kente girin ve orada dileğiniz kadar bol bol yiyin."*[125] Şatıbî, bu ve benzeri naslarda gerçek anlamda tercihe bırakma durumunun olduğunu ifade eder.[126] Dolayısıyla burada farklı bir durum söz konusu değildir.

Şâtıbî, yukarıdaki durumun aksine, *küllî açıdan terki matlup olan kısmın* hakikî manada tercihe bırakıldığına delalet edecek şer'î bir nassın varlığını bilmediğini söylemektedir.[127] Ona göre, bu nitelikteki mubah ya sükût geçilmiş ya da bu mubaha, tercihe bırakma hükmünün dışında bırakacak bir ifade ile işaret edilmiştir. Mesela kendisine meyleden kişilerin kötülenmesi bağlamında dünya 'oyun ve eğlence' olarak ifade edilmiştir. Konuya ilişkin naslarda kullanılan ifadeler, eğlencenin yapılması veya terk edilmesi arasında bir tercihin bulunmadığını hissettirmektedir. Şu naslar, bu manaya işaret etmektedirler. *"Onlar bir kazanç veya eğlence gördüklerinde seni ayakta bırakarak hemen dağılıp gittiler."*[128] *"İnsanlar arasında öyleleri vardır ki, gerçeği boş sözle değiştirirler."*[129] Yine üç şey dışındaki *"bütün eğlencelerin batıl olduğunu"*[130] bildiren hadis de benzer mahiyettedir. Şâtıbî, bu ve benzeri ifadelerin bahsedilen konuda tercihin düşünülmesine imkân vermediğini söyleyerek[131] şöyle bir kanaate varmaktadır: Dinde belli bir duruma mahsus olmak üzere izin verilen[132] yahut bazı zaman veya hallerde müsamaha gösterilen şeylerde haracın nefyi, *"Hakkında herhangi bir açıklama bulunmayan şeyler af kapsamındadır."*[133] hadisi eksenine girmektedirler. Yani bu nitelikteki şeyler, af kapsamında yer almaktadırlar. [134] Bu tür şeyler hakkında zikri geçen ifadelerin kullanılması bir anlamda kendisinde affedilen bir şeylerin bulunduğunu veya âdetin cereyan ettiği hususlarda onun affedilebileceğini hissettirmektedir.[135]

Aktarılan ifadelerden de anlaşılacağı üzere, Şâtıbî'nin "işlenmesinde günah olmayan mubah" şeklinde ifade ettiği mubah türü, *küllî açıdan terki matlup olan mubah* türüne özgü bir durumdur. Şâtıbî, bahse konu mubah türü ile kendisinde

123 Bakara, 2/223.
124 Bakara, 2/35.
125 Bakara, 2/35.
126 Şâtıbî, *el-Muvâfakât,* , I, 124,125.
127 Bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 125.
128 Cum'a, 62/11. Şâtıbî, bu ayetteki eğlencenin 'davul, zurna veya şarkı' gibi şeyler olduğu kanaatindedir. Bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 125, III, 201.
129 Lokman, 31/6.
130 Bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 144; Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd, 11: İbn Mâce, Cihâd, 19.
131 Şâtıbî, a.g.e, I, 125.
132 Nikâh faaliyetlerinde def çalınması gibi *"Nikâhı ilan edin, onu mescitlerde yapın ve def çalın"*. Bkz. Tirmizî, Nikâh, 6; Kısmî rivayet farklılıkları olmakla birlikte ayrıca bkz. İbn Mâce, Nikâh, 20. Bir kadını Ensar'dan bir adamla evlendiren Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Ey Âişe, beraberinizde def çalan, şarkı söyleyen şarkıcılarınız yok mu? Zira Ensar, böyle oyun ve eğlencelerden hoşlanır."* Bkz. Buhârî, Nikâh, 63. Hadisteki "lehv" ifadesinin 'def çalan, şarkı söyleyen şarkıcılar' şeklinde çevrilmesi ile ilgili olarak bkz. Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* Beyrut, ts. XIX, 149.
133 Bkz. Ebu Dâvûd, Et'ime, 30; Kısmî farklılıklar olmakla birlikte ayrıca bkz. Tirmizî, Libâs, 26; İbn Mâce, Ed'ime, 60.
134 Şâtıbî, a.g.e, I, 125.
135 Şâtıbî, a.g.e, I, 125.

tercih bulunan ve iki boyutu eşit olan mubah arasındaki farkları üç maddeyle şöyle açıklamaktadır:

Birincisi; işlenmesinde günah olmayan mubah türü, günahın kaldırılmış olduğu manasında sarihtir. Dolayısıyla bu çerçevedeki lafzın asıl amacı özellikle günahın nefyedilmesidir. Burada fiile izin verilip verilmediği ise farklı esaslarla ilgili bir konudur.[136] Tercihli mubahta ise bazı durumlarda fiilden günahın nefyi söz konusu olsa da tercihe bırakma manası sarihtir. Dolayısıyla bu kısımda lafızdan gözetilen temel amaç, özel olarak tercihe bırakmadır.[137]

İkincisi; tercihli mubahta tercihe bırakma lafzından, bahse konu fiilin işlenmesi veya terk edilmesine Şârî‘ tarafından izin verildiği, işleme veya terk etme cihetinin Şâri‘in kastı bakımından eşit olduğu anlaşılır. Günahın kaldırılması ise sükût geçilmiş olur. Buna mukabil işlenmesinde günah olmayan mubah türünde ise “günah yoktur” lafzı veya bu manayı ifade eden diğer lafızlar, fiilin işlenmesi durumunda Şâri‘in kastının günahın kaldırıldığına yönelik olduğunu ifade eder. Bahse konu fiile izin verilip verilmediği konusu ise sükût geçilmiş olur. Şâri‘in bunu da kastetmiş olması ihtimal dâhilindedir. Ancak öyle olsa bile bu ancak ikinci bir kasıtla söz konusu olur.[138]

Üçüncüsü ise; tercihli mubahta hakkında tercih hükmü bulunan şey, yapılması matlup olan bir şeye aracılık/hizmet ediyorsa, küllî açıdan talebin altına gireceği için mahza arzu ve hevese uyma durumundan çıkılmış olunur. Çünkü tercihe bırakılmış mubahta arzuya tabi olma durumu, aslî kasta tabi olup ikinci kasıtla kayıtlıdır. Dolayısıyla o şeyde tercih sadece cüz’î alanda söz konusu olur. Küllî olarak matlup olduğu için de bu açıdan arzu ve hevese uyulmuş olmaz. Netice itibariyle tercihe bırakılan alanda arzu veya hevese uymak küllî açıdan Şâri‘in kastına tabi olmayı kuvvetlendirmektedir. Bu itibarla burada arzu ve hevese uymada herhangi bir zarar yoktur. Buna mukabil işlenmesinde günah olmayan mubah türünde ise Şâri‘in küllî nehiy talebi konusundaki kastına genel anlamda aykırılık teşkil ettiği için bir anlamda yerilen arzu ve hevese uyma kabilinden olmaktadır. Bu tür

136 Şâtıbî’nin bu konuda zikrettiği esaslar şunlardır: *“Vacibin varlığı için gerekli olan şeyin vacip olup olmaması”, “Bir şeyin emredilmiş olması zıddının yasaklandığı anlamını içerir mi içermez mi?”, “Bir şeyi yasaklamak, o şeyin zıtlarından birini emretmek midir, değil midir?”* Bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 126.

137 Şâtıbî, bu farkı bir örnek vererek şöyle açıklar: Günahın kaldırılması ifadesi, bazen vaciple beraber bazen de menduba muhalefetle birlikte kullanılabilir. Mesela *“Kim Kâbe’yi hacceder ya da umre yaparsa (Safa ile Merve) arasını tavaf etmesinde bir günah yoktur”*(Bakara, 2/158) ayetinde günahın kaldırılması ifadesi vaciple beraber kullanılmıştır. *“Kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalan kişi hariç”* (Nahl, 16/106) ayetinde ise menduba muhalefetle beraber kullanılmıştır. (Bu ayette her ne kadar ‘günahın kaldırılması’ ifadesi kullanılmasa da aynı mana bulunduğu için örnek verilmiştir.) Şâtıbî bu örneklerden şu sonuca varmıştır: Eğer bir fiilden günahın kaldırılması o fiilin terki veya işlenmesi konusunda tercihi gerektirecek olsaydı o takdirde vaciple birlikte ve menduba muhalefetle kullanılması sahih olmazdı. Açıkça tercihe bırakılan fiillerde durum böyle değildir. Zira bir fiilin terki ya da işlenmesi caiz olmadan vacip ya da mendup olması halinde tercihe başvurmak doğru olmaz. Bkz Şâtıbî, a.g.e, I, 126.

138 Şâtıbî, işlenmesinde günah olmayan mubahın bu maddede ifade edilen özelliğine ruhsatları örnek verir. Çünkü ruhsatlarda temel amaç güçlüğün kaldırılmasıdır. Şâtıbî, meydana gelmiş bir şey için Şâri‘in لاحرج فيه ifadesinden her zaman mubahlık hükmünün çıkarılamayacağını, zira o şeyin mubah olabileceği gibi mekruh da olabileceğini söyler. Zira vuku bulduktan sonra mekruh da لاحرج فيه kabilinden olmaktadır. Bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 126, 127. Ruhsatlar için kullanılan mubah tabirinin ‘işlenmesinde günah olmayan mubah’ anlamında olduğuna dair geniş bilgi için bkz. Şâtıbî, I, 283 vd.

fiiller, az olup devamlılık arz etmedikleri için bunların aykırılık teşkil etmesine itibar edilmemiş ve kendisinden günah kaldırılan şeyler kapsamına alınmışlardır. Bu kısımda, küllî bir durum altına girmeksizin arzu ve hevese uyma durumu söz konusu olduğu için şer'î kaideler onun işlenmesi ve terki tercihe bırakılan bir şey olmamasını gerektirmiştir.[139]

4. Şâtıbî'de Mubahla İlgili Bazı Meseleler

4.1. Zühd-Mubah İlişkisi

İslam kültür havzasında birbirinden farklı pek çok zühd anlayışı benimsenmiştir. Bunlardan birisi belki de en yaygın olanı 'mubahtan el çekmek' şeklindeki zühd anlayışıdır. Bu anlayış, iki boyutlu bir hüküm olan mubahın terk boyutunun yapma/işleme boyutuna nispetle daha üstün bir konumda olduğu sonucuna götürmektedir.

Tezinin ana eksenini mubahın iki boyutunun dinî açıdan eşit olduğu üzerine inşa eden Şâtıbî, sözü edilen zühd anlayışını irdeleyerek gerçek manada zühdün mubaha taalluk edip etmeyeceği konusuna açıklık getirmektedir.

Şâtıbî, bahse konu zühd tasavvurunu şöyle özetler: Haramlardan uzak durmanın tüm müminleri kapsayan bir emir olması hasebiyle gerçek zühd, helal konusunda tahakkuk etmektedir. Havâs, kendilerinin temayüz etmelerini sağlayacak bir yol benimsemişlerdir ki, o da mubahtan el çekmektir. Üstelik dünyadan el çekmek, onun lezzet ve şehvetinden uzak durmak övgüye mazhar bir tavır olduğuna göre, genel olarak bu duruma aykırı davranmak ittifakla yerilen bir davranıştır.[140] Havâsın, faydasız bir iş yapmaları, terki ile işlenmesi eşit olan bir şeyin terkini tercih etmeleri sebebiyle dinî açıdan övgüye layık görülmeleri muhal bir durumdur.[141] Bu anlayışa göre zühd, mubahtan el çekme anlamında olup mubahın terk yönü yapma/işleme yönüne nispetle daha üstün bir konuma sahip olmaktadır.

Şâtıbî, zikri geçen zühd anlayışına karşı dinin öngördüğü zühdün mahiyetini ortaya koyarak zühd-mubah ilişkisine açıklık getirmektedir. Ona göre, dinde öngörülen zühd, *terki talep edilen şeylere mahsustur.* Mubah ise yapısı itibariyle bu durumun dışındadır. Zühdün, helalin terki anlamında kullanılması ise mecazîdir.[142] Üstelik mubahların terki ya kasıtlı ya da kasıtsız olur. Eğer kasıtsız ise dikkate alınmaz ve ona zühd değil, mubah dahi denilmez. Ama eğer kasıtlı terk edilmişse iki durum söz konusu olur: Ya sırf mubah olduğu için terk edilmiştir. Yahut da haricî bir unsur nedeniyle terk edilmiştir. Eğer bu haricî unsur dünyevî bir şey ise bu

139 Şâtıbî, a.g.e, I, 127.

140 Şâtıbî, bu konuda bazı bilim ve gönül adamlarının sözlerini nakleder: Mesela Fudayl b. İyâz şöyle demektedir: *"Her türlü şer, bir eve konmuş, anahtarı ise dünya sevgisi kılınmıştır. Her türlü hayır da bir eve konmuş anahtarı da zühd kılınmıştır."* Kettânî ise, *"Kûfeli, Medineli, Iraklı, Şamlı hiçbir âlim, dünyada zâhidâne bir hayat yaşamak, cömert olmak ve halka nasihat etmek hususunda farklı düşünmemiştir."* demektedir. Kuşeyrî, Kettânî'nin sözünü şöyle açıklamaktadır: "*Yani hiç kimse bu vasıfların övgüyü hak etmediğini söylememiştir"* Bkz. Şâtıbî, *el-Muvâfakât* I, 106.

141 Şâtıbî, a.g.e, I, 106.

142 Şâtıbî, a.g.e, I, 107.

durum zühd değil, bir mubahtan diğerine intikaldir. Eğer bu unsur, uhrevî bir şey ise o takdirde terki matlup olan bir şeye vesile olmuş olur. Bu durumda sırf terkten dolayı değil, matlup olan bir şeye vesile olması cihetiyle fazilet olur.[143]

Şâtıbî, bu konuda Gazzâlî'nin zühd anlayışını delil gösterir. Zira Gazzâlî zühdü "arzunun bir şeyden daha hayırlısına yöneltilmesi"[144] şeklinde tanımlamaktadır. Şâtıbî, Gazzâli'nin bu tanımda bir şeyden mücerret vazgeçmeyi zühd saymayıp, daha hayırlısıyla kayıtlamış olmasına özellikle vurgu yapar. Zaten Gazzâlî'nin kendisi de mezkûr tanımı açıklarken zühdün bu boyutunu vurgulamak üzere şöyle demektedir: "*Zühd, genel anlamda sevilen bir şeyden yüz çevirme olunca, onun tasavvuru için mutlaka ondan daha sevimli bir şeye yönelme şartı vardır. Aksi halde sevimli olan bir şeyin sevimsiz olan bir şeyden dolayı terk edilmesi söz konusu olacaktır ki bu da muhal bir durumdur.*"[145] Bu bakış açısından hareket eden Şâtıbî, zühdün mubaha, sırf mubah olduğu için asla taalluk etmeyeceği kanaatine varmaktadır.[146]

4.2. Mubahta Haz Unsuru

Mükellef haz duymak, istek veya arzusunu yerine getirmek amacıyla mubahın yapma ve terk etme cihetlerinden birine yönelir. Zira o, mubah alanda tercih hakkına sahiptir ve bu tercihi de bilinçsiz bir tercih değildir.

Peki, mükellefin cüz'î olması itibariyle mubahı işleme ya da terk tercihi üzerine zarûrî, hâcî veya tekmîlî bir durum terettüp eder mi yoksa bu tercihler kişinin bir hazzını, arzusunu karşılamaya mı yöneliktir? Mubahın yapısını netleştirme bağlamında Şâtıbî, mükellefin hazzını dikkate alarak konuya açıklık getirir.

Ona göre, mubahın mubah olarak nitelenmesi ancak ve ancak mükellefin hazzının dikkate alınmasıyla mümkün olur. Eğer bu amacın dışına çıkılırsa bu takdirde mubah için başka bir hüküm söz konusu olur.[147] Şâtıbî, bu yaklaşımını şöyle temellendirir: Mubah, dinî açıdan yapma ve terk etme boyutlarından herhangi birine yönelik bir kasıt söz konusu edilmeksizin işlenmesi veya terki tercihe bırakılan bir şey olduğuna göre, cüz itibariyle mubahın bu iki boyutu üzerine zarûrî, hâcî veya tekmîlî hiçbir durum terettüp etmemektedir. Zira mubah hususiyetle peşin bir hazzın elde edilmesi amacına matuftur.[148]

Şâtıbî, bahse konu durumun hakkında 'bir günah/sıkıntı yoktur' tabiri kullanılan mubah için öncelik arz edeceği kanaatindedir.[149] Yani ona göre, bu ikinci mubah türünde haz unsuru diğerine nispetle daha bariz bir durumdadır.

143 Şâtıbî, a.g.e, I, 107.
144 Gazzâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn,* y.y., ts. IV, 211.
145 Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn,* IV, 212
146 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, I, 107.
147 Şâtıbî, a.g.e, I, 127.
148 Şâtıbî, a.g.e, I, 127.
149 Şâtıbî, a.g.e, I, 127.

4.3. Arızi Durumlar Karşısında Mubah

Yemek, içmek, alışveriş yapmak gibi aslı itibariyle mubah olan bir şeyin, zaruret veya ihtiyaca binaen aslî ibâha hükmüne ters düşen arızi bir durum karşısında mubahlık hükmünü kaybedip kaybetmeyeceği açıklığa kavuşturulması gereken bir sorundur.

Şâtıbî, mubaha ilişkin temel bir problem olarak ele aldığı bu konuyu mezkûr nitelikteki mubaha;

a) Zarûret derecesinde ihtiyaç duyulması hali

b) Zarûret olmasa da terki durumunda güçlük ve sıkıntı oluşturma durumu

c) Zarûret olmadığı gibi güçlük ve sıkıntının da dokunmama durumu olmak üzere üç ihtimal üzerinden incelemektedir. [150]

Bu üç ihtimalden birincisi olan mubaha zaruret derecesinde ihtiyaç duyulma hali için Şâtıbî, böyle bir durumda mutlaka aslî ibâha hükmüne dönülmesini ve arızî duruma itibar edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Bahse konu hükme gerekçe olarak da bu durumda mubahın, mubah olmaktan çıkarak vacip hükmünü alacağını ve vacip hükmünü alan mubaha muarız olan şeyin itibar görebilmesi için de ya kendi seviyesinde yahut da daha güçlü olması gerektiğini söylemektedir. Böyle bir durum olmadığı için de vacip hükmünü alan aslî mubahın işlenmesi ve arızi olarak ortaya çıkan şeyin dikkate alınmaması gerektiği sonucuna varmaktadır.[151]

Şâtıbî, bu duruma bir başka gerekçe olarak da dinde zaruret mahallerinin affedilmiş olmasını göstermektedir. Zira zaruretin gereğiyle amel etmenin dinen muteber kabul edilerek af kapsamında görülmesi, ortaya çıkan zararla ulaşılan yararın dikkate alınması esasına dayanmaktadır. Mesela zor durumda kalan bir kişinin hayatta kalma maslahatı karşılığında kan, domuz eti, lâşe gibi haram olan şeylerin yenilmesi neticesinde ortaya çıkacak mefsedetler dikkate alınmamıştır/göz ardı edilmiştir. Yine ikrah durumunda bir kişinin can ve mal güvenliğini korumak için yalan söylemesi de aynı niteliktedir. Şâtıbî, incelemekte olduğumuz meselenin de bu kabilden olduğunu ve zarûrî maslahat karşısında arızi olan durumun dikkate alınmaması gerektiğini savunmaktadır.[152]

Şâtıbî, bu konuda arızi durumların dikkate alınıp görmezlikten gelinmemesi halinde ibâha hükmünün baştan ortadan kalkması gibi bir neticenin ortaya çıkacağı kanaatindedir. Oysa ona göre, kaide olarak tamamlayıcı nitelikte olan bir unsur dikkate alındığında asıl ortadan kalkacaksa böyle bir durumda bu unsura itibar edilmez. Bu konuda da arızi durumların zikri geçen kaidede tamamlayıcı nitelikteki unsur kabilinden olduğunu söyleyen Şâtıbî, bu meseleyi bir örnekle şöyle açıklamaktadır: Alışveriş, aslı itibariyle helal bir uygulamadır. Ancak bir kişi bu işlemleri yapmak zorunda kaldığı halde önüne bir takım arızi engeller çıkabilir.

150 Şâtıbî, a.g.e, I, 159.
151 Şâtıbî, a.g.e., I, 159.
152 Şâtıbî, a.g.e, I, 159.

Engellerin bulunmaması tamamlayıcı nitelikte bir unsurdur. Bu örnekte akit için gerekli olan şartların tam olarak bulunması tamamlayıcı niteliktedir. Böyle bir durumda tüm bu şartlar dikkate alındığında zaruret derecesinde ihtiyaç duyduğu asıl ortadan kalkacaksa, tamamlayıcı unsurlar itibardan düşecektir.[153]

Zaruret bulunmamakla birlikte terki halinde güçlük ve sıkıntı doğuran ikinci ihtimalde de Şâtıbî, aslî ibâhaya dönmenin ve arızi engelleri dikkate almamanın gerekliliği kanaatindedir. Bu yaklaşımı için *"O (Allah) size dinde bir güçlük yüklememiştir."*[154] ayeti esas alınarak, pek çok yasağın güçlük ve sıkıntıdan dolayı mubah kılınmasını gerekçe göstermektedir. Bu konuya şu örnekleri verir: Çarşı, pazarda kötülükler iyice yaygın hale gelse buralarda alış veriş yapılmadığında açık bir güçlük ortaya çıkacaksa bu durum ihtiyaçlar için bu mekânlarda tasarrufta bulunulmasını engellemez.[155] Zira böyle bir durumda mükelleften ihtiyaçlarından el çekmesinin istenmesi onu sıkıntıya yahut takat üstü bir yükümlülüğe maruz bırakacaktır. Bunlar ise bu ümmetten kaldırılmıştır. İhtiyaçların gidermesi kaçınılmaz bir durumdur. O halde insan ihtiyaçlarını gidermek için karşılaşacağı kötü şeylerden elinden geldiği kadar kaçınacak, gücünü aşan durumlar ise affa konu olacaktır. [156] Şâtıbî'nin bu konuya verdiği diğer örnekler de karz ve âriyet işlemleridir. Zira karz işleminde paranın parayla satımı söz konusu olup bir taraf veresiye olduğu halde, böyle bir işlem ihtiyacın bulunması ve yasaklanmasının güçlük ve sıkıntı doğuracağı gerekçesiyle mubah kılınmıştır. Âriyette de durum aynıdır.[157]

Şâtıbî, mubahın işlenmesi için zaruretin olmamasının yanı sıra herhangi bir güçlüğün dokunmaması durumu olan üçüncü ihtimalin ise içtihat mahalli olduğu, konunun içine taat ve masiyete yardımcı olma esası üzerine bina edilen zerîa konusunun girdiğini söylemektedir.[158]

SONUÇ

Klasik İslam âlimlerinin kahir ekseriyetine göre mubah, dinî bildirim sonrası Şâri'in hitabıyla sabit olmuş şer'î bir hükümdür. Bahse konu âlimlere göre mubah, teklife dâhil olmadığı gibi emredilmiş de değildir.

Mu'tezilî Kâ'bî ve takipçilerine göre ise, dinde 'mubah' isminde bir hüküm yoktur. Zira bu âlimlere göre mubah denilen şey, kendisiyle haramın terk edildiği şeydir. Haramın terki de vacip olduğuna göre mubah diye ifade edilen şey aslında vaciptir. Bu yönüyle mubah, teklife dâhildir ve emredilmiştir.

Şâtıbî'ye göre, başka bir şeye hizmet etmeyen mutlak anlamdaki mubahın yapısal olarak yapma/işleme ve terk etme boyutları dinî açıdan birbirine eşittir ve

153 Bkz. Şâtıbî, a.g.e, I, 160.
154 Hac, 22/78.
155 Şâtıbî, I, 160.
156 Şâtıbî, III, 207.
157 Diğer örnekler için bkz. Şâtıbî, I, 160.
158 Ayrıntılı bilgi için bkz. Şâtıbî, a.g.e., I, 162.

bu boyutlardan birinin diğerine üstünlüğü yoktur. Mubah hükmü, tahyîr/muhayyer bırakma hitabıyla sabit olduğu için mubahın sadece yapma veya sadece terk etme boyutuna yönelik Şâri'in herhangi bir kastı söz konusu değildir. Onun kastı, mubahı mükellefin tercihine bırakmaktır. Mükellef bu iki boyuttan hangisine yönelirse Şâri'in kastı o olmaktadır. Dolayısıyla yapma ve terk etme boyutlarından herhangi birinin tercih edilmesi itaat sayılmaz. Başka bir ifadeyle, mubahı terk eden kişi bizatihi bu terki sayesinde itaat etmiş olmadığı gibi, işleyen de bizatihi işlemesi sebebiyle itaat etmiş sayılmaz.

Şâtıbîye göre mubah zarûrî, hâcî veya tahsînî bir asla hizmet etmesi durumunda, tikel/cüz'î olarak farklı tümel/küllî olarak farklı bir mahiyet kazanır. Zira ona göre, tikel olarak mubah olan bir şey, hizmet ettiği aslın niteliğine göre tümel olarak *vacip, mendup, mekruh veya haram* hükmünü almaktadır. Bu duruma göre yapma ve terk eme boyutları eşit olan mubah, haricî unsurlar dikkate alınmadan bizatihi mubahın kendisi için söz konusu olmaktadır. Haricî unsurlar açısından bakıldığında ise mubah küllî olarak işlenmesi veya terki matlup bir mahiyet kazanmaktadır. Dolayısıyla iki boyutu eşit olan mutlak mubah, sadece cüz'î/tikel olarak ele alınması durumu için söz konusudur. Küllî açıdan ele alınması durumunda ise işlenmesi veya terki matlup bir hal almaktadır.

İşlenmesi ve terki tercihe bırakılmış olan mubah, *küllî açıdan işlenmesi matlup olan kısma* özgüdür. Hakkında 'bir günah/sıkıntı yoktur' tabiri kullanılan mubah türü ise *küllî açıdan terki matlup olan kısma* özgü bir durumdur.

Şâtıbî'ye göre dinde öngörülen zühd, *terki talep edilen şeylere* mahsustur. Mubah ise yapısı itibariyle bu durumun dışındadır. Dolayısıyla mubah olan şeylerden el çekmek zühd değildir.

Şâtıbî tarafından ortaya konulan mubah perspektifi, İslam hüküm silsilesinin kendi içindeki bütünlüğünü netleştirmenin yanı sıra, geliştirilen hüküm teorisinin mükellefin tüm beşeri davranışlarını/amellerini/fiillerini kapsar nitelikte olduğu gerçeğini de mantıksal temellere dayandırmaktadır.

Nitekim mubah dışındaki hükümler (vacip, mendup, haram ve mekruh) gücü ve bağlayıcılığı farklılık arz eden, yap veya yapma şeklindeki bir talep neticesinde oluştukları için, bu hükümler emir veya tavsiye mahiyetinde olan tikel çözümlemelerle mükellefin beşerî davranış sahasını düzenlemektedirler. Dolayısıyla söz konusu hükümler, mükellefin hayatına ilahî iradenin isteği doğrultusunda bir istikamet vermesi gerektiği sonucunu intaç etmektedirler.

Şâri'in tahyîri/muhayyer bırakması ile sabit olan mubah ise tercihli bir yetkiyi/izni ifade etmekte olup bu yönüyle mükellefe serbest bir alan sunmaktadır. Lakin bu serbest alan neticede Şâri'in irade ve belirlemesi[159] ile oluştuğu için hem yapma/işleme hem de terk etme yönündeki tercihler, ilahî iradenin uygun görüp izin verdiği bir zeminde cereyan edecektir. Ayrıca tikel olarak mubah olup yapma ve terke

159 Mubahın şer'î bir hüküm olduğu yönündeki çoğunluğun düşüncesine istinaden.

etme boyutları eşit olan bir fiil tümel olarak; vacip, mendup, mekruh veya haram hükmünü alabileceği için bu alanın kapsamında yer alan eylemler de İslam'ın genel prensipleri ile aykırılık teşkil etmeyecektir. Dolayısıyla mükellefin beşerî davranış sahasında seküler bir alandan bahsetmek mümkün görünmemektedir.